

Vaticinis borgians o vicentins per a major glòria de...

JOAN REQUESENS I PIQUER
Universitat de Barcelona

Nunquid de bobus cura est Deo?
És que Déu s'interessa pels bous?
1 Cor IX, 9

*Quid meruere boues, animal sine fraude dolisque,
Innocuum, simplex, notum tolerare labores?*
Quin mal feren els bous, animals sense enganys ni mentides,
Innocents i senzills, que tots els treballs resisteixen?
OVIDIUS, *Metamorphoseon*, XV, 120-121

La retòrica pregunta de l'apòstol Pau seria de rebuscada o difícil resposta, si no la contestés ell mateix. La fa tenint present aquesta admonició: “no posis morrió al bou mentre trilla” (Dt XXV, 4) i la interpreta com un guany espiritual per aquell qui llaura i sembra béns espirituals. Però deixant de banda l'hermeneuta sant Pau, hom en trobà una altra el segle XV, entre Roma i València o València i Roma, planera i entenedora: que no hi hagi entrebancs ni dubtes mentre governem nosaltres, els bous del casal Borja.

Què hi ha de fonament en les profecies de sant Vicent Ferrer sobre els Borja? Què en sabem avui? Donar-ne una contesta, si més no aproximativa, és l'objectiu d'aquestes pàgines.¹

Un dels estudiosos borgians ha escrit sobre la qüestió per la qual cal començar aquí: “coincidint amb els primers membres de la família residents a Xàtiva, les armes primeres dels Borja, igual que la major part dels escuts familiars, es constituïren en armes parlants, preses de la primera síl·laba del mot Borja; un bou passant o pasturant, de gules, terrassat de sinople, en camp d'or, al qual afegiren després en bordura un altre element parlant: vuit botges d'or. Alguns

¹ Amb dues precisions: agrair l'encoratjament i ajuda de na Maria Toldrà; i advertir que segurament hi ha més informació que desconec, per la qual cosa relativitzo aquestes pàgines en les seves dades; penso, però, que és prou vàlida la lectura que hi exposo.

autors han relacionat aquesta bordura amb la segona síl·laba del cognom, identificant 8 jaços”. Amb menys mots: “no fou més que un símbol parlant”.² El perquè d’encetar l’estudi dels anomenats vaticinis vicentins sobre la família Borja entorn del bou, rau en el fet que aquest animal centra d’alguna manera alguns dels mots de sant Vicent que s’interpretaren retrospectivament quan restà consolidada la creença en ells. Així es percep quan llegim el to de les paraules vicentines en el manuscrit de Francesc Benlloc, *Descripcion del Marquesado de Lombay su antiguedad, principio, y Señorío antiguo, y moderno con una puntual noticia de la actual consistencia de sus frutos valores, y Gobiernos*, de l’any 1756. Aquest text ha estat modernament editat arran del quart centenari de la mort de sant Francesc de Borja, que fou el primer marquès de Llombai, a la Ribera Alta, que el rebé el 1530.³ Sembla, de més a més, que en aquesta obra s’ha aplegat la tradició de les relacions personals del sant amb la família Borja i els seus vaticinis traspassada al llarg dels tres segles anteriors. Posteriorment pot considerar-se com la darrera font que ha permès la transmissió durant dos segles més.

Gràcies a les noves dades històriques sabem que Alfons de Borja arribà el 1393, als seus quinze anys, a Lleida per estudiar lleis, que hi obtingué el doctorat en dret canònic el 1411 i en dret civil el 1413. Entre el 14 de desembre de 1409 i el 7 de gener de 1410, Vicent Ferrer és a Lleida i Alfons, aleshores, professava a la universitat i era beneficiat a la parròquia de Sant Joan del Mercat. La presència, aquells anys, de Borja a Lleida la confirma una butlla papal de Benet XIII datada a Sant Mateu el dia 9 de juliol de 1411 i expedida el 28 del mateix mes. S’hi precisa que el papa reserva per a Alfons de Borja, clergue de la diòcesi de València que és lector ordinari de l’Estudi de Lleida, una canongia i prebenda a la seu de la mateixa ciutat, sense residència i amb una renda de 30 florins d’Aragó, per vacant de qui la tenia i ha passat a Mallorca. La possessió, però, d’aquesta canongia i prebenda resta vinculada a la permanència d’Alfons durant un quinquenni com a lector de dret canònic.⁴ Aquells dies d’hivern el futur sant dominicà predicà vint-i-quatre sermons i l’historiador Ximo Company sospita que els dos personatges parlaren, res que no fos normalíssim, tot i que no en tinguem cap fidedigne document, i que, afegeix, potser foren unes converses decisives. Apunta, per a suposar l’estranyesa, que tal volta el predicador venia confessat pel rei Alfons el Magnànim. “I sense la mirada de sant Vicent, hi insisteixo –escriu X. Company– tampoc no sé què hauria pogut passar”.⁵ Fossin més den-

² PONS ALÓS, 2002: 168 i 164, respectivament; “igual com ho havien fet els Boil, Bonastre, Bou o Bonet” (p. 163).

³ *DESCRIPCION del Marquesado de Lombay su antiguedad, principio, y Señorío antiguo, y moderno con una puntual noticia de la actual consistencia de sus frutos valores, y Gobiernos compuesta por el Dr. Dn. Fran.º Benlloch Abogado de los R.ºs Consejos, y Governador de dicho Marquesado año 1756*, [BENLLOC, 1975]. És la portada que reproduïx la imatge del manuscrit; no porta cap altra dada, exceptuant la impremta, Sucesor de Vives Mora, situada a València. La presentació del volum, signada per l’alcalde de Llombai, ens fa saber que ha patrocinat l’edició la Diputació de València a través de la Institució Alfons el Magnànim. També que el manuscrit original ha estat donat per un particular a l’Ajuntament, que l’ha dipositat al seu Arxiu. De Francesc Benlloc n’existeix un altre manuscrit segons aquesta dada: “una biografia inèdita en el fondo Osuna del Archivo de la Nobleza en Toledo, Francisco BELLOC Y DONETT [sic], *Biografía de San Francisco de Borja* [València] 1757” (GARCÍA HERNÁN, 1999: 261 nota).

⁴ Vegeu CUELLA ESTEBAN, 2005: 567, document 1213. És la butlla *Litterarum scientia*, registre Avinyonès 336, fol. 216r-217r. La dada de l’historiador ens assabenta que durant aquest període fins i tot fou vicecanceller i amb els anys, arribat ja a papa, concedí privilegis a la seva *alma mater* d’estudi i de mestratge (vegeu LLADONOSA I PUJOL, 1970: 36-37; 127-128, documents 13 i 14).

⁵ COMPANYY, 2002b: 239.

ses o menys les converses, un senzill canvi d'impressions o paraules de més gruixa, el cas és que amb moltíssima probabilitat foren. Acabats, doncs, els estudis, obtingué els títols acadèmics i esdevingué professor de dret canònic, fou fet canonge de la seu lleidatana i passà després al servei del rei com a jurista. Rei i home de lleis es coneixen personalment a Barcelona el 1416, just acabat el quinquenni exigít per la butlla papal. Participà en el concili tarraconense de 1417, on excel·lí pel seu saber, i accedí, aquell mateix any, a la Cancelleria reial, de la qual tres anys més tard ja era vicecanceller. Les dades històriques continuen dient-nos que fou l'artífex de la renúncia de l'antipapa Climent VIII (Gil Sanchis-Munyós), que s'escaigué solemne a Sant Mateu (Maestrat) el 1429 i el seu rei el Magnànim, amb l'anuència del papa Martí V, el premià nomenant-lo bisbe de València. El 1439 és ambaixador del rei al concili de Florència. I per la seva diplomàcia entre Eugeni IV i el Magnànim, que culminà en el tractat de Terracina, aquell reconegué els drets d'aquest a la corona de Nàpols, aquest retirà el seu suport al concili de Basilea per complaure aquell i, és clar, l'artífex jurídic fou fet cardenal el mes de maig de 1444.⁶

No cal perorar ni gens ni gaire per fer que hom s'adoni que en aquesta biografia –aquí només esbossada– no tan sols hi manquen vaticinis, sinó que tampoc no hi encaixen. L'explicació planera s'imposa considerant, per una banda, la sapiència jurídica i l'experiència diplomàtica d'Alfons de Borja i, per l'altra, la seva austeritat de vida, testimoniada per les mateixes fonts de dates i fets. Un personatge ornat amb aquestes dues dalmàtiques i en les circumstàncies de mitjan segle xv tenia l'accés al pontificat romà obrat en ampla escalinata i el Col·legi Cardenalici l'escollí perquè la pugés en un conclave on les posicions antagòniques cercaren el candidat del compromís. Però –i és aquest el mot que ací i arreu obre la complexitat i mostra la relativitat en tota història– un grapat de profecies, *a posteriori*, s'adheriren a les ínfules de la tiara de Calixt III. Passat més d'un segle de la seva mort, esdevinguda el dia 6 d'agost de 1458, aparegué imprès un testimoni que amb uns pocs més, els que avui coneixem, són a l'origen de la tradició. Es tracta de les memòries de Pius II, *Commentarii rerum mirabilium que temporibus suis contingerunt*.⁷

Ara enllacem aquestes pàgines al treball de Miguel Navarro Sorní en què ens lliurà, fa uns anys, documents inèdits relacionats amb aquestes profecies videntines (o borgianes?, ho escatirem més endavant).⁸

Cronològicament tenim, anteriors al manuscrit de Francesc Benlloc, cinc testimonis majors, els contemporanis a Calixt III o d'abans de finir el segle xv: la carta del qui fou mestre general de l'orde dels menorets franciscans, Joan de Capistrano, de poc després de l'elecció d'Alfons de Borja. El testimoni d'uns ambaixadors del duc de Milà en carta del mes següent al conclave. Les memòries de Pius II, redactades entre el 1462 i 1463. L'obra d'un frare dominicà del 1463 i una crònica del 1488. Com a testimonis, que ara anomeno menors per ser ja del segle xvi, aquests quatre: el que aporta de vers el 1515 l'escriptor conegut com el Volterrano; un dominic, Baltasar Sorio, que visqué a cavall del xv i xvi; les dades que recull Martí de Viciano el 1564 i les del també dominicà Vicent Justinià Antist el 1575.

En les pàgines següents apleguem, en la part I, aquests testimonis en senyals apartats. En un tercer, l'anàlisi dels continguts transmesos que siguin signi-

⁶ Vegeu aquestes dades, per exemple, a BATLLORI, 1994: 107; COMPANY, 2002b: 233-239.

⁷ Ens referim a l'edició de 1584 que, però, eixí molt mutilada. L'íntegra ha estat editada per Van Heck en dos volums el 1984. Vegeu *infra*, nota 18.

⁸ NAVARRO SORNÍ, 1999: 59-71.

ficatius per al present estudi. En un quart, la interpretació d'aquests mateixos continguts, feta a la llum de més de 500 anys passats. La part II, en un primer apartat, estudiarà el ressò dels vaticinis fets a l'oncle en el nebot, Alexandre VI, i en altres membres de la família Borja. Finalment, en la part III, haurem de preguntar-nos i respondre pel sentit general de tot plegat.

PRIMERA PART: ELS TEMPS DE CALIXT III

I. ELS TESTIMONIS MAJORS

La notícia

No és ni llarga ni curta, només dóna la informació i es llegeix en el *Dietari* de la Generalitat de Catalunya:

Abril, any M CCCC LV [...] Dimarts, a VIII. Aquest die, dues hores passat migjorn, fonch elegit en Papa misser Alfonso de Borge, bisbe de València e cardenal que era. E meteren-li nom Calixtus Tertius. E aquesta hora se dix que per profecia-s trobave que no podie viure pus avant de dehuyt meses, al pus larch, la qual cosa fonch falça.⁹

És tan sorprenent aquesta dada, i més com a primera cronològica, que es fa difícil el seu coment; intentar-ho potser seria sobrer. Si més no, que hom pensi en aquell món on les profecies eren pa del dia, i els pronòstics astrològics el bàlsam de les penes i el perfum de les escadusseres alegries.¹⁰

La carta de sant Joan de Capistrano

Joan de Capistrano felicitava el cardenal Borja pel seu ascens al papat. Ho feia des d'Àustria el dia 1 de maig, “die Apostolorum Philippi et Jacobi, manu propria”.¹¹ En aquesta carta manuscrita, feta la introducció de rigor, exposa sense altre preàmbul el record següent:

Tantus me terror invasit, o Pater Sanctissime, cum verbum illud audivi ex ore tuae Beatitudinis, dum in minoribus agens, in Fermianum diem vigiliae omnium sanctorum denotasses, ut ex tunc decreverim nunquam T[uae] S[anctitati] quidquid scribere, nisi prius Christum Domini adorarem, quod et servavi usque adhuc.¹²

⁹ *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*, I, 1994: 126a.

¹⁰ I borronaven també signes premonitoris de tota mena: “Juny del any M CCCC LVIII. Dijous, primer dia de juny. *Corpus Christi*. Balena. Aquest die donà a través en lo ribatge de la mar dallà lo cap de Llobregat una balena del llarch de una galiota de XXII banchs. Molts presumiren que no-s trigaria gayre que morria algun gran príncep e, de fet, a la fi de aquest mes, morí lo rey Alfonso d'Aragó” (*Dietaris de la Generalitat de Catalunya*, I, 1994: 142a).

¹¹ WADDING, 1735: 248.

¹² WADDING, 1735: 246.

No explicita la paraula que aleshores pronuncià Borja, però no fa cap falta. Tot i ésser implícita, té llum pròpia i és justificada tot seguit amb una rècula de citacions bíbliques. Joan de Capistrano el considera un enviat de Déu que en assolir el tron pontifici fa realitat allò que contava anys enrere i, conseqüentment, ara, pot aplicar-se-li la paraula de les Sagrades Escriptures segons la versió de la Vulgata:

Isaïes LI, 14: “Cito veniet ad aperiendum”.

Ageu II, 8: “Venit desideratus cunctis gentibus”.

Salm XLIX, 3: “Deus manifeste veniet”.

Salm LXXIX, 3: “Excute potentiam tuam, et veni, ut salvos facias nos”.

Càntic dels Càntics V, 1: “Veniet dilectus meus in hortum suum”.

Habacuc II, 3: “Veniens veniet et non tardabit”.

Zacaries IX, 9: “Ecce rex tuus veniet tibi iustus et salvator”.

Malaquies III, 1: “Statim veniet ad templum suum Dominator quem vos quaeritis”.

Gàlates IV, 4: “At ubi venit plenitudo temporis, misit Deus Filium suum”.

Jaume V, 7: “Ecce agricola exspectat pretiosum frutum terrae, patienter ferens donec accipiat temporaneum et serotinum”.

Isaïes XXX, 18: “Exspectat Dominus ut misereatur nostri [sic]”.

Resumidament: “Elegit ergo te Deum Sacerdotem sibi ad sacrificandum ei hostiam laudis in tempore oportuno, ut zelus domus Domini comedat sanctissimum cor tuum...”¹³

Aquesta rotunditat d'expressions, ensems que la clara afirmació respecte d'unes paraules anticipadores del propi pontificat, no escrites per Capistrano però per ell ben recordades, són el primer testimoni del vaticini o profecia que farà història. El bon frare menoret, avui, en saber la notícia de qui és el nou pontífex, ha restat esbalaït d'un religiós terror. No sembla pas un text retòric, ans tot el contrari i, de més a més, escrit de pròpia mà “noctis tempore festinanter”,¹⁴ apressadament de nit. I hem de considerar verídic aquest primer testimoni perquè sabem de qui prové i a través de quin text. L'historiador dels franciscans Luke Wadding explica de Capistrano que tingué una llarga amistat amb Alfons de Borja, el qual destrament el promogué prop dels papes Martí V i Eugeni IV, i que, si no hi ha tergiversació –puntualitza– en la notícia, Alfons de Borja li digué que seria successor de Nicolau V i –afegeix encara– en aquell temps Joan de Capistrano el tenia en gran veneració.¹⁵ A continuació, Wadding ofereix més informació, però aquí cal silenciar-la puix que forma part de les notícies estampades ja el segle XVII. L. Wadding publicà la seva obra a partir del 1625. Certament que també és, per tant, un text dels que qualifico de menors, i l'explicació de l'amistat entre Borja i Capistrano cal considerar-la només com un aclariment que la tradició transmetia fent de comentari a la carta de felicitació.

¹³ WADDING, 1735: 247. Calixt III agrafà –tot sigui dit– aquesta felicitació amb una carta del dia 20 de juliol, avui reproduïda a continuació en aquest mateix volum de Luca Wadding.

¹⁴ WADDING, 1735: 248.

¹⁵ “Eo familiariter utebatur Alphonsus, cujus amicitiam a longo tempore probavit, etenim ejus partes amice agebat, et solerter promovit apud Martinum et Eugenium Pontifices. Huic itaque aperte et absque tergiversatione dixit Alphonsus, se Nicolai fore successorem. Ab illo proinde tempore eum in magna veneratione habuit Capistranus” (WADDING, 1735: 246).

La carta d'uns ambaixadors

El segon testimoni major porta la datat del dia 22 de maig a Roma. És una carta diplomàtica dels ambaixadors del duc de Milà Francesco Sforza, en Bartolomeo Visconti, bisbe de Novara, i en Nicodemo de Pontremoli. L'original es troba a l'Archivio di Stato, Milano, Carteggio sforzesco, Potenze estere, Roma, 41, carta 331.¹⁶ S'hi llegeix:

Per novella avisamo vostra signoria como domane se farà per il nostro signore el papa la canonizatione del beato Vicentio, in consistorio publico et solemnemente, como se rechede in simili acti. Et a questo se hè inclinato più soa sanctitate che l'altri soi predecessori perché da luy hebe aviso che'l sarebe promoso al papato et che mediante la persona soa in questa sede ello sarebe etiam honorato.

És aquesta una curiosa notícia que, considerant segura la data que ens dóna M. Navarro, cal comentar. Calixt III canonitzà a mitges el beat Vicent Ferrer. En reprengué el procés, el dugué a terme, però fou el seu successor Pius II qui el clogué amb una butlla de confirmació el 1458. Els ambaixadors comuniquen que la funció solemne serà l'endemà, això és, el dia 23 de maig d'aquell any 1455. Altres testimonis i la tradició afirmen que aquesta solemnitat tingué lloc el dia de sant Pere i de sant Pau, el 29 de juny. El cas és que al marge d'aquesta carta diplomàtica ha corregut pels segles la dada d'una ràpida canonització del dominic valencià feta pel seu connacional. Tot anà de pressa: es despertà l'eufòria del mateix papa i la d'uns i la d'altres, s'encomanà i s'escampà la nova vers Milà i arreu. La història, a passos comptats, fou la següent a partir de les dades de la butlla de canonització *Ratione congruit* de Pius II. Per raó de conformitat, comença, i segueix: i perquè convé a l'honradesa, cal tenir present que Calixt III morí abans de redactar la "lletra apostòlica" de la canonització de Vicent Ferrer. Per això restà a mitges la solemnitat d'aquella diada de sant Pere i sant Pau i per això ara el seu successor fa aquesta lletra "ad provandum plene canonitacionem ipsam". En el cos del text s'explica com anà el procés verament accelerat. Conta amb cert detall l'enquesta ja feta en temps del papa Nicolau V, i com Calixt III aplegà tot aquest material a través del cardenal del títol de Santa Pràxedes i celebrà dos consistoris secrets per examinar-ho tot. I a continuació hi hagué dos consistoris públics, en els quals s'exposaren els testimonis a favor de la canonització. Aquestes precisions de la butlla permeten d'exonerar de confusió, sembla, el testimoni dels ambaixadors milanesos, que barrejaren la solemnitat del dia 29 de juny amb un dels consistoris públics, que segurament sí que s'aplegà el 23 de maig, com diuen ells. Després vingué la gran festa, i Pius II també l'explica una mica. Finalment es repeteix que no hi havia hagut butlla puix la mort vingué aviat per al papa Calixt, i ara cal desencallar definitivament la fi del procés: així es fa i se signa a Roma el primer dia d'octubre de 1458.¹⁷

La part important de tot plegat, per a nosaltres, rau en l'afirmació que fan els ambaixadors quan escriuen "perché da luy [*Vicent Ferrer*] hebe aviso che'l [*Alfons de Borja*] sarebe promoso al papato". És el primer cop que explícit s'esmenta el nom del sant predicador i el pronòstic de l'elecció de Borja.

¹⁶ Vegeu NAVARRO SORNÍ, 1999: 60, d'on hem copiat el text.

¹⁷ Pot llegir-se el text d'aquesta butlla a *Biografía y escritos*, 1956.

De les memòries de Pius II

El tercer i sòlid testimoni és l'esmentat de Pius II, no pas pel coneixement públic que se'n tingué, que fou tardà, sinó per la data en què es consignà. *In extenso* conta que en aquell conclave fou elegit

Alfonsus cardinalis Sanctorum Quattuor Coronatorum, natione Hispanus, ex civitate Valentia nobili loco natus, scientia iuris eminentissimus et multarum rerum experientia predictus, uerum senio grauis ac propemodum decrepatus, nam septuagesimum annum transceperat. Qui etsi ante aliquot annos et uacante tum sede apostolica suam assumptionem ferme omnibus predixisset seque proculdubio futurum pontificem maximum affirmasset, nullius tamen opinionem ad se traxerat et delirare potius more senum existimabatur. Sed fuit eius uaticinium uerax, quod a beato Vicentino se habuisse narrabat, sue nationis homine iam defuncto, quem postea inter sanctos Christi confessores retulit. Alfonso in Petri cathedra constituto Calisto III nomen est inditum.¹⁸

Pius II, potser fóra millor dir l'escriptor Enea Silvio Piccolomini, fa de cronista en aquest fragment. És del final del paràgraf vint-i-novè del llibre I, després d'haver contat amb cert detall i èmfasi les tibantors hagudes en aquell conclave entre els cardenals del bàndol Colonna i els de l'Orsini. Aquest proposava un grec que de poc temps ençà havia acceptat la doctrina romana, però aquell s'hi oposava amb tanta fermesa que calgué cercar un tercer candidat de consens, el cardenal Borja: "in eum due partes consensere", si bé "de quo minor erat expectatio populi".¹⁹ A continuació el presenta accentuant-ne la vellesa i la dèria arrossegada de temps que accediria al papat: no el creien, però les circumstàncies tumultuoses d'aquell conclave feren realitat la seva esperança. I acaba el paràgraf amb el nom que trià, el jurament que féu de lluitar contra el turc, les indulgències que concediria als combatents i la tramesa d'emissaris a França i a Hongria per aplegar l'exèrcit.

Fins aquí el testimoni més conegut eixit de la ploma de l'humanista Piccolomini, però n'hi ha un altre escrit uns anys abans, el 1458, uns mesos anteriors al seu ascens al pontificat. Diu així:

Calixtus tertius post eum [Nicolau V] beati Petri cathedram obtinuit, natione Hispanus, ex regno Valentiae nobili genere natus, unus omnium qui suo tempore scientiam iuris profiterentur eminentissimus, et qui consilium regis Alphonsi in quo multos annos praesiderat, aliusque artes ac cautiones prae se ferret [...] Vincentium natione Hispanum at Osmundum Anglum miraculorum fama illustres inter sanctos redigit [...] Assumptionem suam priusquam Pontifex Max. eligeretur pluribus annis praedixit; cladem quoque quam turcae apud Albani in Hungria sustinuerunt, antequam fieret uaticinatus est; nunc quoque de futuris multa et magnam promittit, quae diuina pietas non obnuat uelim.²⁰

¹⁸ PIUS II, 1984: I, 86.

¹⁹ Tot i ésser aquesta una dada de coneixement general, no serà sobrerera la citació d'una altra que segurament és més desconeguda, treta d'un document al qual ens referirem algun altre cop. Jaume Villanueva copia en una nota un fragment de crònica valenciana que abraça els anys 1178-1458, procedent d'un manuscrit que tenia el seu germà de professió religiosa, el valencià Bartomeu Ribelles (1765-1816), historiador de l'orde dominicà i del regne de València. Diu aquest text: "fons elet papa ab concòrdia de tots los cardenals e encara a plaer del poble romà, micer Alfonso de Borja" (VILLANUEVA, IV, 1806: 108-109).

²⁰ PIUS II, 1581: 460-461.

Aquest segon testimoni del mateix autor, separat de l'altre per un període d'uns cinc anys, genera atoniment històric, si amb aquesta expressió ens podem entendre. E. S. Piccolomini ha passat a la posteritat com qui mereix admiració pel seu humanisme i per la veracitat dels seus escrits. Aquí, però, topem amb una divergència i una absència: no s'afirma el mateix d'Alfons de Borja respecte del seu preanunci d'accés a la seu de Pere ni es parla de Vicent Ferrer amb igualtat o semblança de raons. I per torna, s'assegura que tingué el do del vaticini en la lluita entre cristians i turcs i encara en vistes al futur. Agusem la mirada per contrastar els mots dissemblants dels dos textos. En aquest hi ha escrit que de molt temps abans Alfons de Borja es pronosticava el pontificat romà, se l'autopredeia. En el primer ho atribuïa a Vicent Ferrer. La diferència és palesa. I especulem, si es pot, en l'atribució del do profètic. És, Piccolomini, l'únic que ho transmet i, pel que m'és dat de saber, ningú més ni mai no n'ha tornat a parlar, és una dada absolutament desapareguda de la tradició. El fet no pot atribuir-se als anys que s'escolaren entre l'escriptura d'aquesta *Europa* i la seva publicació. Potser cal suposar que fou només una visió molt personal, tal volta filla de l'inconscient agraït a qui el féu cardenal, detall que esmenta en el mateix capítol o secció considerant-se ell, d'entre els sis que foren conjuntament creats, el que menys s'ho mereixia, "profecto indignissimi (unum demas)". Doni's l'explicació que es vulgui, però en el rodament de la tradició hi ha, si més no des d'ara, com un gra de sorra que en fa grinyolar la interpretació. Encara més: sèu i sorrim eixits de la mateixa ploma!

D'un historiador dominicà

El quart testimoni prové del dominicà Pietro Ranzano. Era a Roma quan fou elegit el nou papa i en el seu escrit *De vita et gestis S. Vincentii Ferrerii Confessoris*, acabat segurament poc abans de 1463 –data que coincideix més o menys amb l'escriptura de l'autobiografia de Pius II–, narra el següent:

Nicolao quinto pontifice maximo defuncto, Calixtus tertius romanae ecclesiae praeficitur omnium patrum consensu; tertio idus Aprilis Romae electus est, cum aetate pene confectus esset. Alphonsus ante adeptam dignitatem vocabatur. Natione fuit Valentinus, natus non ignobili Borgiorum familia. Vir erat magno ingenio, jurisque pontificii scientia praestantissimus. Ad ejus doctrinam vitae accessit integritas. Quarum rerum causa Alphonsus rex [...] in arduis quibusdam negotiis ejus opera plurimum usus est. Cumque cognosceret tantus princeps spectatam fuisse illius fidem, et probitatem, id egit cum romano pontifice, ut Valentinae ecclesiae praeficeretur. Nec eo honore contentus, egit item ut ad cardinalatus dignitatem eveheretur. Is multis ante annis, quam summum adipisceretur pontificatum, complures, quibus familiariter utebatur, sepaie jussit bono animo esse sperare quippe se dicebat fore aliquando, ut ipse romanae praeeset ecclesiae. Multis itaque id expectantibus, duobusque, aut tribus pontificibus mortuis, aliter evenire atque ipse praedicebat animadvertentibus, ridiculum eum, delirumque senem, ridiculas et ejus futurae rei praedictiones esse affirmabant. Ceterum postea quam, Nicolao quinto mortuo, eum viderum ad maximi pontificis dignitatem evectum, rei eventu maxime stupentes, ex eo quaesiere, quonam afflatus numine futurae hujus rei eventum tanto ante tempore, tamque constanti, ac totiens repetita voce praedixerit. Eis ipse in hunc modum respondisse fertur: memoriae mihi est olim mihi adolescentulo fuisse dictum a viro illo doctrina ac pietate, et vitae sanctitate maxime insigne, famaeque claritudine olim toto orbe celeberrimo, Vincentio Ferrerio, ordinis praedicatorum, fore aliquando ut mortalium omnium ego

eminentissimus essem, utque ipsum jam vitam functum essem super mortales omnes laude atque honore, et veneratione prosecuturus. Haec ego tanti viri dicta, quod praeter doctrinam, et virtutem, integritatem, atque sanctitatem, futurarum etiam multarum rerum praescius vetes erat, ita memoriae condita tenui, et ejus rei nulla unquam cesserit oblivio. Cum igitur nunc, quod ille futurum praedixerat, factum jam in me, Dei munere, videam; nihil reliqui est, nisi ut in ipso ego impleam, quod a me pontifice maximo in se implendum vaticinatus est. Est ergo mea sententia, ut tantus vir inter Christi Sanctos a me, quam primum fieri poterit, referatur.²¹

S'allarga encara Ranzano explicant allò que Calixt disposà per acabar la relació sobre la santedat de Vicent Ferrer, tasca no acomplerta pel papa Nicolau ni cap dels altres predecessors perquè "sibi fuisse Dei providentissimo consilio servatam". I acaba: "ipse pontifex paucis post diebus frequenti senatu decrevit, ut ad tertium kalendas quintilis ea solemnitas celebraretur", la diada ja coneguda dels sants Pere i Pau.

El text és llarguíssim, però hi comencem a veure, no ja una crònica, sinó una amplificació laudatòria. Lògic si ens adonem que el punt de mira del narrador no és en primer lloc el papa Borja, sinó l'afer relatiu al procés final per a la canonització del beat valencià. Es tracta de la glòria d'un membre del seu orde i de retruc, això també, s'enalteix el qui arribà al papat pel seu do de predicció. Pietro Ranzano era a Roma quan a l'abril fou elegit el nou papa i quan celebrà consistori solemne per sant Pere. Pocs dies després d'aquesta data, "in Siciliam [...] reversus sum". Retornat, doncs, a la seva província religiosa, inicià la redacció de la seva obra sobre sant Vicent Ferrer.²² Aquestes dades són importants, però segurament ho és més saber on es troben. Villanueva diu planerament: "me acuerdo haber visto este precioso MS. inédito entre los varios de tu librería",²³ i el publica unes pàgines enllà. Tinguem present que el volum IV, com els anteriors i el V de la seva obra, aparegueren editats com a treball del seu germà Joaquim Llorenç, per raons polítiques dels anys inicials del segle XIX. Quan el redactava, per tant, escrivint que el manuscrit de Ranzano es trobava entre altres dels "teus", es referia a qui anava adreçada la publicació de l'obra: "Mi querido hermano"; Joaquim ho deia a Jaume essent, però, ell mateix qui s'ho deia: el manuscrit era als seus prestatges.

Testimoni d'una crònica anònima

El darrer d'aquest apartat és un text contemporani als fets, d'acord amb l'afirmació de qui l'ha exhumat, M. Navarro, i per tant bé podria ésser, cronològicament, el tercer o el quart. Si decideixo esmentar-lo darrer només és per la data final que consigna: *Cronaca de anonimo veronese, 1446-1488*. Ara, a banda d'aquest detall de la data, la informació que aporta té el seu valor i diu així:

Calisto papa III nato en Valenza, essendo de ethà giovane e stando alle prediche de Vicentio, fratte di Santo Dominico, nato anche hui in Valenza, [...] fu esso Calixto in amor da esso Vicentio e, secondo che riferisse esso Calixto in consistorio, dice che esso Vicentio de ethà proveta, motteggiando con Calixto papa e sua madre, disse queste parole a eso Calixto: Fanciulo, fa che diventi da bene vivi in timor di

²¹ Vegeu aquest text a VILLANUEVA, IV, 1806: 277-279.

²² Vegeu VILLANUEVA, IV, 1806: 298, més la nota (a) de la 299.

²³ Vegeu VILLANUEVA, IV, 1806: 110.

Dio costumatamente, che ancor nella tua vita serai da l'unità cristiana exaltato, et in tal tempo per te el mio nome serà anco ne le bocche de cristiani riverito et exaltato. [...] Tandem creato esso Calixto papa, ricordandosi di quanto l'era stato annuntiato in sua gioventù da Vicentio, quello canoniza el primo anno del suo pontificato, e fu a di XXVIII de giogno mccccv el di de Sancti Pietro e Paulo.²⁴

Remarcable és la referència a la seva mare el dia que Vicent Ferrer li pronosticà el futur quan era menut o adolescent, i com ell mateix engruixí els testimonis a favor de la canonització exposant el seu record durant la celebració del consistori, diu el text, que bé podria ésser qualsevol dels quatre que hi hagué prèviament a la proclamació. Si es volgués anar més a la menuda, encara podríem ressaltar les paraules que parlen d'un corrent de simpatia entre els dos personatges, qüestió, aquesta, més subjectiva i de la ploma del cronista o, tal volta, com a interpretació de les paraules del mateix papa, que hom les entengué curulles d'afecte.

II. ELS TESTIMONIS MENORS

Prou s'evidencia que les dades reportades en aquests textos del segle XV són testimonis majors, almenys per la proximitat temporal i fins per ésser-ne, els seus autors, testimonis directes dels fets, o semidirectes com l'escriptor de l'últim i de qui no sabem si era a Roma el 1455 o si coneixia personalment Alfons de Borja, com era el cas Joan de Capistrano. En recollir ara els testimonis del segle XVI, direm que són menors perquè foren obra d'una segona o tercera generació, dades rebudes de viva veu o per escrit, sense que puguem comptar-hi, és clar, ni la carta de Capistrano, ni la dels ambaixadors del duc de Milà, com tampoc l'escrit de Pius II que encara no s'havia publicat, o feia molt poc i, de fet, no és esmentat fins al testimoni d'Antist, ja el 1575. I pel que fa a la narració de Ranzano i a la *Cronaca di anonimo veronese, 1446-1488*, han trigat segles a ésser impreses.

La dada de Rafael el Volterrà

Poc després d'haver arribat el segle XVI, Rafaele Maffei (1455-1522), conegut per la seva terra d'origen com il Volterrano, publicava la seva gran obra enciclopèdica, on podem llegir aquesta sòbria informació:

Praesul ac genere Valentinus: Alfonsus Boria [sic] vocatus: vir iuris pontificii scientia doctissimus: anno MCCCCLV. VI. Eidus Aprilis Pontifex creatur ex vaticinio Vicentii ordinis Predicatorum, quem viuentem Valentie coluit, ac post mortem inter sanctos retuli.²⁵

²⁴ Vegeu el text a NAVARRO SORNÍ, 1999: 62; la seva font és: *Cronaca di anonimo veronese* (1915: 79-80).

²⁵ MAFFEI, 1526: fol. CCXXXIIIr (llibre XXII); la primera edició, o potser l'inici de l'escriptura, és del 1506.

Del cronista de l'orde dominicà Baltasar Sorió

El segon testimoni del segle XVI l'ofereix el dominicà de València Baltasar Sorió. En morir a Tortosa en 1557, deixava inèdit un opuscle: *De viris illustribus Provinciae Aragoniae Ordinis Praedicatorum*, que, malgrat no haver-se publicat fins al 1950, no deixa d'ésser per a nosaltres una dada d'aquell segle, més o menys propera als cent anys posteriors a la història que repassem; la seva és una narració que segurament es transmetia ininterrompudament pels convents de l'orde de sant Domènec, i la va escriure. Aquest és el text *in extenso*, després de contar-s'hi un parell de miracles i abans d'uns quants més:

Ferunt Callixtum tertium, Pontifecem Maximum, dum iunior esset et Illerdae in iure studeret, audivisse praedicantem beatum Vicentium; cunque finisset ille sermonem, et accessisse ad eum et osculata illius manu dixisse: Reverende Magister, Christus vos sanctum efficiat, quem mirabilem hodie habuistis ad populum concionem. Quem beatus Vicentius, seorsum a turba parumper submovens: Deus, inquit, me sanctum efficiet et tu mihi totius mundi maximum praestabis honorem. Quod sane eventus ipse probavit, dum enim postmodum effectus Summus Pontifex cathalogo sanctorum ascripsit.²⁶

De l'historiador Rafael Martí de Viciàna

Ja a la segona meitat del segle, Rafael Martí de Viciàna ens dóna el seu testimoni:

[Fol. VIb] De Rodrigo Gil de Borja último nombrado, procedió Alfonso de Borja, su hijo, del qual se lee que siendo pequeñito, estando cabe su padre en un lugar que está en la huerta de Xàtiva que le nombra la torre de Canals, acaesció que llegó en el lugar sant Vicente Ferrer que entonces era frayle de predicadores, theólogo e gran predicador de la palabra de Christo. E como fray Vicente Ferrer vido el muchacho que era muy especioso y hermoso de rostro, dixo al padre rogándole y advirtiéndole que le criasse y pusiesse en estudio de letras que Dios mediante sería grande perlado [sic] en la Yglesia de Dios. Y assí Rodrigo Gil de Borja lo hizo y proveyó de maestro a su hijo y después le embió a Çaragoça donde aprendió letras latinas e de allí passó a Lérida y estudió en ambos derechos y fue en ellos doctor fundatíssimo. En todo el tiempo de su estudio gastó mucho su padre, no solamente en le mantener honradamente, pero aún en proveerle de libros que por no haver entonces impresión de libros sinó que se havían de scrivir de pluma con mano, costava un libro solo cien florines o más, y un doctor havía menester mucho en libros. [Fol. VIc] Todo este gasto fue bien empleado pues salió del estudio gran doctor e tal que el sabio e magnánimo Rey Don Alonso [sic] de Aragón e Nápoles le llamó a su servicio e le hizo su secretario e del su consejo e le trató muy humanamente e le proveyó del obispado de Valencia. Este reverendíssimo perlado [sic] (no solamente pronosticó dél en su niñez, como está dicho, fray Vicente Ferrer), pero aún quando se halló ser obispo de Valencia e teniendo memoria de lo que su padre le dixera del pronóstico memorado, acordó enviar con un criado suyo una carta a fray Juan Escuder, hermitaño que residía y hazía penitencia en el hermitorio de san Cristóbal cerca de Cosentayna, por consultar con él si le aconsejaría que anduviesse a Roma porque entonces el Rey Don Alonso [sic] estava en Nápoles, y con su favor y amor confiava que podría más subir en dignidad de la Yglesia de Dios. E fray Juan Escuder se lo aconsejó, que caminasse para Roma porque havía

²⁶ SORIÓ, 1950: 45.

de succeir en la silla de sant Pedro. En quando Don Alfonso de Borja, obispo, rescibió la respuesta y consejo de fray Juan Escuder, confirmó mucho su yda para Roma, pues de dos varones tan venerables tenía avisos concordados. Y assí emprendió su viaje. E llegado a Nápoles, luego fue promovido a capello de Cardenal, y por fallecimiento del Papa Nicolás quinto, fue elegido por el sacro consistorio de los Reverendísimos Cardenales en Sumo Pontífice Romano, mudando el nombre de Borja en Calixto tercero. Del qual Platina, en el libro de los papas, haze per célebre memoria.

No fue ingrato el beatíssimo pontífice, ni se olvidó de fray Vicente Ferrer, valenciano, al qual por su sanctidad de vida, precediendo las informaciones necesarias y el exhamen hecho de sus obras, su beatitud de Papa Calixto canonizó por sancto al glorioso Vicente Ferrer assentándole en el cathálogo de los santos.²⁷

Aquest llarg paràgraf, no sempre considerat en tota la seva extensió, ens ofereix unes podríem dir-ne concordances amb textos del segle anterior i altres del tot noves i fins alguna sorprenent. En farem la síntesi i lectura, d'aquest conjunt de testimonis menors, en l'apartat següent. Ara paga la pena, sense dubtar-ne gaire, de parar esment en una de les dades més noves d'entre totes. La relació del futur papa Calixt amb un altre home considerat posseïdor del do de la vidència o profecia. Fra Joan Escuder fou un ermità, no sabem si vinculat a cap orde o no, en la capella de Sant Cristòfol de Cocentaina, on morí el 31 de desembre de 1444 segons un testimoni coetani, tot i que no podem saber amb exactitud si eren noranta o uns pocs més els anys que aleshores tenia, després de confrontar diverses dades.²⁸ Vicent Josep Escartí conta que encara avui les seves despulles són enterrades a Santa Maria de Cocentaina. En altre temps foren venerades i perdurà llargament la seva fama de profeta, arran principalment de les respostes que donà a la reina Maria relacionades amb el seu marit, el rei Alfons el Magnànim, en lluita aleshores amb la casa ducal de Milà, i altres més. Aquí, ara, per dada de Martí de Vicià, se'ns conta que, essent ja bisbe Alfons de Borja, s'hi adreçà i que també li va predir el papat. Una dada curiosa, si més no perquè, llegint-la en paral·lel amb aquella consideració de Pietro Ranzano,²⁹ dóna d'ell una certa imatge d'ambició.

De l'historiador Vicent Justinià Antist

L'any 1575, a València, s'estampà una vida i miracles de sant Vicent escrita pel dominicà de la mateixa ciutat fra Vicent Justinià Antist (1543-1599). El seu editor modern en coneix només dos exemplars i valora altament el seu contingut per ésser "la primera vida històrica del Santo y es la primera que recoge la tradición valenciana"³⁰ –si es prescindeix de la redactada en català, però depe-

²⁷ VICIANA, 1972. Hem tret la còpia de l'edició de 1564, de la qual la citada és una reimpressió facsimil; hem també anotat la foliació que correspon a les actuals p. 13 i 14 (n'he regularitzat les *uu* i *vv*, més l'accentuació, majúscules i puntuació).

²⁸ Vegeu ESCARTÍ, 1991: 74-75; dono les gràcies a la dra. Eulàlia Duran, que em lliurà còpia d'aquest treball.

²⁹ "Nec eo honore contentus [*l'episcopat de València*], egit item ut ad cardinalatus dignitatem eveheretur" (vegeu VILLANUEVA, 1806: 278).

³⁰ *Biografía y escritos*, 1956: 91. Ara bé, aquesta pàgina correspon a la introducció a l'edició de l'obra que de veritat forma el gruix principal del volum i que és la següent, segons la reproducció facsimil de l'edició prínceps: *La vida, y historia del apostolico predicador sant Vicente Ferrer Valenciano, de la orden de sancto Domingo: Compilada pot F. Vicente Justiniano Antist, Lector de Theologia en la uniuersidad de Luchebte, de la misma orden. Dirigida a los Illustres Se-*

nent de les fonts italianes, de Miquel Peres, impresa una volta en 1510— i perquè la probitat del seu autor com a historiador és inqüestionable, tot i les imprecisions i mancances. Transcrivim-ne, doncs, els fragments relacionats amb Alfons de Borja.

Un hombre le trajo en Valencia un sobrino suyo del mismo hombre, para que le bendijese, y el Santo le dijo: Enviad este niño a las escuelas, porque vendrá a ser Papa y me honrará grandemente. Hicieron sus parientes lo que debían en prevenirle para sus estudios, y él empleó su buen ingenio en las escuelas valientemente. Pasados ya algunos años, después de una predicación del Santo, fue el mozo en compañía de otros a besarle la mano, entonces, dice Flaminio que le dijo: Huélgome hijo de tu bien, que has de ser Sumo Pontífice y me has de canonizar cuando sea tiempo. Llamábase este mancebo Alonso de Borja y no Hernando como un autor piensa. Después de esta nueva se ocupó tan de veras en cosas de letras y virtud, que por su grande doctrina y buen ejemplo, estando ya San Vicente en el cielo y vacando el obispado de Valencia, por muerte del excelente y animoso prelado Hugo Lupián de Bages, fue electo en su lugar, y de ahí vino a ser cardenal de los Santos Cuatro Coronados, y, finalmente, Papa, y canonizó a San Vicente. Solía muchas vecez el buen Pontífice Calixto III (que este nombre tomó él desde que se vió Papa) decir a los cardenales y al Maestro de toda la Orden fr. Marcial que siempre había tenido por cierto su pontificado desde que San Vicente se lo prometió. Encarece esto el doctor Illescas, y dice que hasta el nombre que había de tener cuando fue Papa le profetizó. Y así añade el mismo Illescas, siguiendo a Bautista Platina, que en un libro de don Alonso de Borja se hallaron las palabras siguientes escritas mucho tiempo antes de ser Papa [...] Pareciera cierto cosa maravillosa, que se llamase Papa antes de serlo, si no tuviera la palabra de este Santo que le asegurara. Porque no lo dijo solamente a su tío, y a él (como queda dicho) mas a la misma madre del Calixto lo había profetizado, prometiéndole que tendría un hijo Papa, como el mismo Calixto lo dijo delante de Roberto, obispo de Aquino, por más hartas veces alegado. [...]

En este capítulo la vida del Papa Calixto III, que tan devoto fue de nuestro padre San Vicente y le canonizó con tanta afición; presuponiendo primero que todo lo que aquí se dijere se saca de San Antonino, que fue muy privado suyo, o del papa Pío II, a quien Calixto dio el capelo, y parte de ello será de Baptista Platina y Onofrio Panvinio, fraile de San Agustín y famoso historiador, y parte también del Archivo mayor de Valencia y de otras memorias. Este pontífice fue valenciano y nació en la ciudad de Játiva, o por decir mejor, en Canals, que es de su jurisdicción. Llamábase su padre Juan Borja, y su madre Francisca, y él se decía Alfonso de Borja; del qual, siendo de pocos años, profetizó San Vicente que había de ser papa y le había de canonizar a él, como ya tengo dicho arriba. Vino después a ser canónigo de Lérida y de Barcelona y rector de la parroquia de San Nicolás, aquí en Valencia, y después de la muerte de Hugo Lupián de Bages, le sucedió en el obispado de Valencia, por mandato del Papa Martino V, en el año de 1429. Otras muchas veces fue electo en obispo de algunas iglesias, como dice San Antonino, pero jamás quiso aceptar estas elecciones, porque todos dicen que nunca fue obispo actualmente sino de Valencia. En tiempo del papa Eugenio IV fue buen medianero de paz entre el mesmo papa y el rey don Alfonso V de Aragón y I de Nápoles; y dio tan buena cuenta de sí, que el papa le quiso dar luego un capelo, el cual él no quiso tomar, por no dar que decir al rey, cuyos negocios tenía a su cargo. Mas, concluida la paz, le aceptó, y fue cardenal de los Santos Cuatro Coronados. Quisiéronle algunos pontífices levantar a otros obispados mayores, y él no lo permitió, diciendo que no quería mudar de esposa. Finalmente, muerto el papa Nicolao V,

sucesor de Eugenio, fue electo don Alfonso de Borja en summo pontífice en el año de 1455, a 8 del mes de abril, y aceptando su elección, se llamó Calixto III. [...] El papa Pío II, en su *Europa*, en el capítulo de la Italia, entre otras alabanzas del Calixto, dice que tuvo espíritu de profecía y en especial que profetizó la victoria sobredicha [*la de la ciudad de Belgrad*], antes que sucediese.³¹

El comentari sobre aquest testimoni, cal començar-lo amb una ullada als autors que esmenta com a fonts de la seva història, si més no els que apareixen en aquests dos fragments. El primer és Joan Antoni Flaminio, personatge que es fa present amb autoritat, com altres testifiquen, però no és fàcil avui accedir als seus textos. N'hi ha una biografia editada a Bolonya el 1741. D'ell puc dir el següent: es deia Joan Antoni Zarrabini de Cotgnola (1464-1536) i fou l'autor d'unes cartes llatines i d'hagiografies de sants de l'orde de predicadors, com sant Domènec, sant Pere Màrtir, sant Antoni, sant Tomàs, sant Vicent Ferrer i santa Caterina de Siena i d'algunes més, segons exposa el mateix Antist.³² Un segon autor esmentat és Gonzalo de Illescas (1518-1583) que fou l'autor de la *Historia pontifical y cathólica*, editada el 1565 per primera vegada. En tercer lloc es recolza en Baptista Platina, nom que correspon a Bartolomei dei Sachi. D'aquests dos autors últims, el primer escriu això:

Fue grande la familiaridad que tuvo nuestro Pontifice Calixto en su mocedad con el bienaventurado Fray Vicente Ferrer su conterraneo. El qual, entre otras prophecías que Diós le reveló, le dixo que sería Papa y que se llamaría Calixto. Y ansí dizen, que dando el crédito a las palabras de aquel santo varón, escribió en un libro suyo estas palabras muchos años antes que fuese Pontífice: Yo, Calixto Papa prometo a Dios omnipotente [...]. Cosa, cierto, de admiración que se llamase Papa sin serlo, y que siendo tan viejo tuviese el ánimo tan vivo [...].³³

El segon, que és la font de l'anterior, escriu:

Calixtus Tertius, Alphonsus cognomento Boria ante uocatus, natus natione hispanus, patria satiuensis, valentine diocesis, patre Iohanne, matre Francis generosos parentibus natus, ac libere educatus, cardinalium suffragis pontifex creatur sexto idus aprilis M. CCCC. LV. Is enim quartumdecimum nactus annum post prima litterarum erudimenta ad ilerdense gymnasium missus. Tantum studio et diligentia proficit ut breui doctor in utroque iure factus [...] adeo a pontifice diligi coeptus est ut eum breui cardinalem creauerit tituli sanctorum quatuor coronatum Romamque ad se accersierit. Non minore modestia in cardinalatu u[...]ens quan antea in episcopatu fecerat; ab omni pompa et inani gloria alienus semper fuit [...] Mortuo deinde Eugenio eiusque successore Nicolao pontifice, Alphonsus Boria (ut dixi) in edibus sancti Petri pontifex creatus, Calisti nomen de more suscipiens, bellum Thurcis statim indixit. Id se ante pontificatum uouisse ostendens suo chirographo his uerbis scripto, quod in libro quoda suo extabat [...] adiiciens beati Vincentii, hispani ordinis predicatorum, et beati Edmundi angli memor, eos in sanctos retulit.³⁴

³¹ ANTIST, 1575: 137-138 ("Primera parte", cap. XI), 309-311 ("Segunda parte", cap. XXXIII). Antist afirma que A. de Borja fou rector a València, i és una qüestió que deixarem de banda, com altres moltes, tot i que la dada és repetida i ampliada en historiadors del XVIII com, per exemple, Luis Pareja (vegeu *infra*, nota 36).

³² Vegeu ANTIST, 1575: 332.

³³ ILLESCAS, 1583: fol. 82v.

³⁴ PLATINA, 1479: fol. 220v-221v (exemplar de la Biblioteca de la Universitat de Barcelona, inc. 705).

En el segon fragment, Antist esmenta sant Antoní, això és, el dominicà, arquebisbe de Florència, Antonino Pierozzi (1389-1459), autor d'una història de l'Església del seu temps, de la qual, però, en no fer esment de vaticinis ni de pronòstics, només reproduïm aquests breus mots en la presentació del nou pontífex: “vir estimatus magne iusticie et equitatis et bone vite et laudabilis fame, magnus iurista”.³⁵

Antist també esmenta Pius II, de qui ja s'havia publicat l'autobiografia, i Onofrio Panvinio (1530-1568), historiador agustinianà que anotà l'obra de Platina sobre els pontífexs romans.

Les coincidències i novetats en la confrontació d'aquest testimoni amb els precedents, evidencia un discurs ben travat amb els judicis interpretatius corresponents, els quals perfilen amb vius colors l'excepcionalitat d'Alfons de Borja, principalment en l'aspecte religiós. El primer anunci vicentí que rebé fou en la seva minyonia, acompanyat d'un oncle, el tercer personatge, després de la mare i el pare. Antist diu clarament que encara no havia començat estudis – “enviad este niño a las escuelas” – i, per tant, no som aquí davant d'un adolescent que en anys futurs podrà tenir algun record de la trobada amb Vicent Ferrer, sinó que l'haurà rebut dels seus progenitors o familiars. Sí que afegeix una segona trobada en temps d'adolescència – “el mozo”, escriu. Les dues novetats són l'esment del testimoni del mestre general de l'orde de predicadors, l'avinyonès fra Marcial Auribelli, que ho fou els anys 1453-1462 i 1465-1473, i la segona que, segons un altre historiador, Illescas, també li predí el nom que tindria com a papa.

El testimoni del segle XVIII

L'últim text que presentem és ja del segle XVIII, porta la data de 1756. S'han escolat dos-cents vuitanta-un anys des que Calixt III assolí el papat, i ja no s'ha de pensar en res de nou. Hem de prendre'ns, penso, aquest testimoni com la recopilació del que han transmès les generacions passades, amb les variacions i alteracions sofertes; considerar-lo, en una paraula, com un punt final. De fet, res més s'hi ha afegit, o molt poc. Es tracta d'un manuscrit que conta la història del marquesat de Llombai, títol nobiliari que la monarquia hispana concedí en 1530 sobre la vila del mateix nom situada a la Ribera Alta. En fou el primer marquès Francesc de Borja i d'Aragó. El seu autor, Francesc Benlloc, es presenta com a advocat, membre dels reials consells i governador d'aquest marquesat. Només cal afegir que l'edició primera d'aquest manuscrit és del 1975.

Abans, tanmateix, sembla prudent de presentar-ne encara un altre, també del XVIII, atès que d'alguna manera fa el pont entre el primer d'aquest segle, tot i que molt bé podria considerar-se com el darrer de l'anterior. Es tracta de la biografia sobre sant Francesc de Borja –més endavant la reprendrem– escrita per Alvaro Cienfuegos, publicada el 1702, i el manuscrit de Benlloc. Doncs bé, fa de pont l'obra de Luis Pareja y Primo. Escriu:

y dize el P. Valdecebro en la vida que escrivió de San Vicente Ferrer (lib. 4. cap. 51. fol. *mihi* 126), que passando este Santo desde Xativa al Lugar [*Canals*] donde

³⁵ ANTONÍ DE FLORÈNCIA, 1502: fol. CLXXXIIIr (*titulus* XXII, cap. XIII). *Tertia pars Hystorialis venerabilis domini Antonini* (“Es de la biblioteca máxima del convento de san Francisco de Barcelona”; Biblioteca de la Universitat de Barcelona, CM-1078, sense cap altra indicació).

estaba la madre de Alonso de Borja sin la menor sospecha de preñada, la dixo San Vicente que un hijo que avía de parir sería Papa. Dexó la noticia dos vezes admirada a aquella Señora, ya por lo que le dio a entender de su preñez y ya por la noticia de tanta consecuencia. Parió en breve tiempo un hijo y dio entero assenso a la noticia presagiada. Después de tres años bolvió San Vicente a Canals [...] y entonces rogó la madre del niño a un tío suyo le llevasse al Santo para que le echasse su bendición. Cumplió el tío la petición de la madre y echándole el Santo la bendición le dixo al Cavallero: lleven esse niño a la escuela, que será hombre muy grande y me ha de honrar mucho. Tercera vez ratificó el Santo esta Profecía, pues siendo el niño de más crecida edad y estando estudiando en Valencia, fue a oír a San Vicente, que predicava en la Iglesia de San Estavan de dicha ciudad, y concludido el sermón quiso besarle la mano por la afición que le avía tomado por el presagio que de él hazía, conforme a lo que le avía referido su madre y su tío. Esperó que baxasse del púlpito y [...] llegó Don Alonso y le besó la mano. Mirole San Vicente y dixole: me alegro de verte, estudia mucho y sé muy virtuoso porque has de ser Pontífice de la Iglesia, te llamarás Calixto y me has de canonizar. Esto dixo delante de mucha gente. Creyolo el joven, como si ya le pusieran la tiara; y tuvo tanta fe en ello que nunca llegó a dudar, y assí lo refería muchas vezes; y todo se vió cumplido como después veremos.³⁶

A continuació copia unes ratlles publicades quatre anys abans que les seves del llibre *Ilustraciones a las maravillas del Apostol de Valencia San Vicente Ferrer, compuesto por el R. D. Fr. Ignacio Catoira de la Orden de Santo Domingo, Predicador de su Magestad y Examinador Synodal del Arçobispado de San-Tiago, impresso en Sevilla por Francisco Sanchez año 1724*; aquestes:

En treinta años que corrieron desde la feliz muerte de mi esclarecido Santo hasta su plausible canonización, no sucedió cosa memorable que no la huviesse profetizado viviendo [...] La que más admiró a todos en quantas ha profetizado, fue la profecía de Don Alonso de Borja, pues por lo exquisito y nunca oído suspendió en admiraciones los ánimos de todos. Passando el Santo por Xativa a un lugar de su cercanía, a dónde estava la madre de este Cavallero sin la menor sospecha de preñada, le dixo San Vicente que un hijo que avía de parir sería Papa. Dexó la noticia dos vezes admirada a aquella Señora, ya por lo que dio a entender de su preñez y ya por la noticia de tanta consecuencia. Parió en berve tiempo un hijo y dio entero assenso a la noticia presagiada. Teniendo el niño tres años, rogó su madre a un tío suyo le llevasse aquel niño al Santo Maestro Fray Vicente, que entoncese predicava en aquel lugar, le echasse la bendición. Llevole, y echándole la bendición, dixo: Lleven a este niño a la escuela, que será hombre muy grande, y me ha de honrar mucho.³⁷

Copiat aquest doble testimoni, tornem a la segona meitat del segle, al manuscrit de Francesc Benlloc. Reproduïm les seves paraules referides a Alfons de Borja en primer lloc:

Pues antes de nazer en la misma Parroquial de su sagrada fuente predicando S.n Vicente Ferrer al tiempo de entrar esta noble matrona en el templo, por la numerosa gente que en el havia paró el Sermon, y Suplico al auditorio, dejasen entrar á esa Señora, no la hostigasen, porque el que llevaba en su materno seno le havia de canonizar [...] Antes de llegar al Pontificado el Angel Profeta le anuncio por quatro vezes en diferentes ocasiones, que llegaria á ocupar el Principado de el Pescador; La primera vez en Xativa predicando, y aun siendo posthumo según queda ya

³⁶ PAREJA Y PRIMO, 1728: 12-13.

³⁷ PAREJA Y PRIMO, 1728: 13.

insinuado. La segunda en Valencia quando infante que bajo con un tio materno suyo á besarle la mano, diciendo: “llevadle á las escuelas, que ciertamente llegará á ser Papa, y me honrrará mucho”. La tercera cursando en Lerida, y despues de oido un Sermon D.n Alosó dixo al Santo: “Padre maestro, admirable Sermon ha-veis hecho! Dios hagaos Santo”. A lo q.e retirando á D.n Alonso aparte el Santo les respondió: “Dios me hará Santo como lo espero, y tu mes darás la mayor honra que se puede dar en este mundo”. Y la quarta, siendo Cura de S.n Nicolas de Valencia le dixo el Angel valenciano: “Helgome mucho de tus buenos progresos; Tu has de ser Sumo Pontifice, y me has de Canonizar”.³⁸

En la història del marquesat de Llombai, Francesc Benlloc no solament parla del primer Borja cèlebre, sinó de tota la família fins arribar al que en fou el primer marquès, avui conegut generalment com a sant Francesc de Borja. Aquí, les seves paraules són també prolixes i a l'inici de la segona part ens serviran pla bé per enllaçar els temps, diguem-ho així, de l'oncle Calixt amb els del nebot Alexandre.

El mínim comentari que s'ha de fer al primer fragment d'aquest manuscrit té nom de sorpresa, per exemple: admiració. Han passat, sí, molts anys i ja són quatre les profecies –Benlloc mai no parla de vaticinis– referides a Alfons de Borja. L'existència de la primera la dóna per natural, diríem, i la justifica amb aquestes paraules: “y aun no havia visto la primera luz, quando al encuentro le salen los Oraculos, que rara vez, lo grande y misterioso nace sin prognosticos”.³⁹ La segona coincideix amb el cinquè testimoni major en afirmar que fou durant una conversa. Benlloc diu a València, el noiet i un oncle matern; l'anònim autor no precisa el lloc i esmenta la mare; Antist no precisa la branca de l'oncle. Les paraules de Vicent difereixen: ara s'explicita el papat i s'hi afegeix que facin estudiar el noi. La tercera és gairebé idèntica a la redacció del segon testimoni menor, el de Baltasar Sorió; cal pensar en una traducció. Només que desapareix el bes a la mà del predicador, que Benlloc ha traslladat a la segona profecia. La quarta ja no sembla cap vaticini, ni tan sols té una mica d'ombra de misteri en els mots. Què se n'ha fet d'aquella ambigüitat que tenien les paraules del mateix Borja quan ho contava als altres cardenals? Certament que tots entenien que parlava del papat i de la canonització del gran predicador, però es mantenia una certa forma de misteri que en el text de Benlloc gairebé ha desaparegut del tot.

Qüestió curiosa ho és també la cronologia d'aquestes profecies, resumida en la segona part del primer paràgraf. La primera fou abans de néixer, per tant, entre els mesos d'abril i desembre de 1378 –Alfons nasqué el darrer dia d'aquest any. La segona, essent noiet o adolescent, entre els seus 10 i 14 anys, que cal situar de 1388 a 1392. La tercera a Lleida, quan hi predicà Vicent Ferrer entre els mesos fronterers de 1409 i 1410. Alfons hi residí, com a estudiant primer i després com a mestre i canonge, des del 1393, per tant tenia aquell hivern 31 anys. Ara bé: qui no ens diu que la trobada i vaticini fou quatre anys després, i ja en tindria 35? És una dada històrica la predicació de la Quaresma de 1414 feta per Vicent Ferrer a Lleida. Arribà a la ciutat el primer dia de març, era un dijous al

³⁸ BENLLOC, 1975: 44 i 47-48, respectivament. La transcripció la fem a partir de l'edició esmentada.

³⁹ PAREJA Y PRIMO, 1728: 44. Es tracta d'una afirmació esdevinguda de temps un lloc comú. Vegeu, per exemple, aquest paràgraf: “los grandes beneficios que hace nuestro Señor al mundo los suele prometer mucho antes para adelantar el gozo de ellos con el gusto de su esperanza y darles a estimar por la prevención que de ellos hace; y como entre los mayores beneficios que hace a un reino o nación es darle varones señalados, así vemos que los nacimientos de personas semejantes los suele revelar primero” (NIEREMBERG, 1901: 18).

capvespre, i en marxà el dia 3 d'abril.⁴⁰ La quarta és situada a València, essent capellà de l'església de Sant Nicolau. Però. Però si Alfons fins al 1415 hagué d'ensenyar cànons a Lleida, si l'any 1416, acabat el compromís universitari en aquesta ciutat, entrà a la Cancelleria reial i si Vicent Ferrer a partir del gener de 1416 no retornà mai més al sud de les Alberes i morí a Bretanya el 1419... Quan fou Alfons rector a València i fra Vicent coincidí amb ell?

III. LES PARAULES I LA SEVA SIGNIFICACIÓ

L'anàlisi dels testimonis majors

La pretensió de voler saber i entendre quina és la font original, la deu primera que ha permès cabalar un riu de vaticinis o profecies, exigeix una atenció preferent a les paraules, al seu context d'escriptura i al context històric.

El primer, ja s'ha remarcat, explícitament no en porta cap, de paraula o expressió. Sí, tanmateix, un esbalaïment del seu redactor, Joan de Capistrano, que entomarem més endavant.

El segon ho diu així: “perquè d'ell [*Vicent Ferrer –el nom ha aparegut unes ratlles abans*] hagué [*Calixt III*] l'anunci que seria promogut al papat i, mitjançant la seva persona en aquesta seu, ell seria també honorat”. Una raó prou clara, però del tot indefinida: ni temps, ni lloc, ni manera, ni els mots precisos... Fa la impressió de constatar només una obvietat sense necessitat d'èmfasi. El papa ho ha decidit i així es farà el consistori, solemnement, “como se rechede in simili acti”.

On trobarem el primer més explícit de tots els testimonis majors és, sens dubte, en el tercer, el de Pius II. El seu context temporal abraça una quantitat indefinida d'anys, i en arribar al moment de l'elecció concreta així: “el seu vaticini fou veraç [*autèntic*]; explicava que l'atribuïa al beat Vicent, home ja difunt de la seva nació, que posteriorment col·locaria entre els sants confessors de Crist”, però, com ja sabem, uns anys abans aquesta dada no la dóna ni la insinua.

El cronista P. Ranzano és qui s'explana amb més detalls a l'entorn de tota la història, i les paraules que cal destacar-ne són aquestes: “de temps enrere tinc memòria que en la meva adolescència em fou dit per un home molt insigne en doctrina i pietat, i santetat de vida i reconeguda fama, aleshores celebèrrim per tot arreu, Vicent Ferrer, de l'orde de predicadors, que algun dia seria eminentíssim entre els mortals, i que ell ja difunt seria acomboiat per damunt de tots els mortals amb lloança i honor i veneració. Això he contat d'aquest baró que, a més a més de doctrina i virtut, integritat i santetat, era també endeví coneixedor de moltes coses futures, per això en conservo memòria, que la seva paraula mai no deixo en oblit. Per això ara, que va predir el futur, veig ja fet en mi el regal de Déu. Res més lluny de mi si no em dedico a ell, que va vaticinar-me arribar al suprem pontificat. Aquesta és la meva paraula: que aquest baró sigui consignat per mi, com més aviat millor, entre els sants de Crist”.

El quart testimoni també precisa, i no podem perdre-ho de vista, que qui explicava la feta era igualment el mateix papa i deia que Vicent: “parlant amb Calixt [*la crònica s'expressa amb un estil reiterador del nom del papa*] i la seva mare digué aquestes paraules al mateix Calixt: “vailet, fes que constantment en

⁴⁰ Vegeu PERARNAU I ESPELT, 1999: 47 i 456, nota 1.

endavant visquis del bé i en temor de Déu, que encara en vida seràs exalçat al cim de la cristianitat, i en aquell temps, per tu, el meu nom serà també en la boca dels cristians reverenciat i exalçat”. Esdevingut Calixt papa, recordant-se del que li havia estat anunciat en la seva joventut per Vicent, el canonitzà el primer any del seu pontificat”. Aquest és el fragment final, però cal, ara, tornar enrere i llegir el començament, quan el cronista conta que Calixt, “essent d’edat jove [*entenguem adolescent*] i estant present en la predicació de Vicent [...], el mateix Calixt s’encengué en amor del mateix Vicent i segons ho referí el mateix Calixt en consistori”.

Si ara provem d’unificar, dels quatre textos, les paraules referides al que anomeno el context històric, obtindrem dues dades, la remota i no precisa, i la referida a un dels consistoris convocats poc després de l’elecció. Vegem-ho en el paràgraf següent:

Alguns anys abans –conta Pius II–, essent vacant la seu apostòlica, Alfons de Borja predeia fermament a tothom que accediria a la seu apostòlica, i sense cap mena de dubte es considerava el futur summe pontífex; ningú, però, s’empassava la seva opinió i consideraven que delirava de veres per la seva senectut. En efecte –com ho relata Pietro Ranzano–, així ho esperava de molts anys abans, deia que ell presidiria l’església de Roma. Molts eren, per tant, –continua Ranzano– expectants després de la mort de dos o tres pontífexs, però n’arribava un altre i, tot amb tot, ell encara ho anunciava als qui acabaren essent blasadors de la seva pretensió, afirmaven que era ridícul, un vell delirant, i ridícules les seves futures prediccions.

Aquest era el sentiment a l’entorn de l’ancià cardenal Borja des de feia ja temps, però aquell 1455... La dada històrica dels testimonis ens apropa ara al conclave:

Com que l’elecció definitiva anà precedida de l’estira i arronsa, per dir-ho suaument, entre els cardenals de la banda dels Orsini, els dels Colonna i alguns de l’entremig, el cas acabà quan hom s’avingué de grat o per força a triar un candidat de circumstàncies; o, si més no, la crònica valenciana recollida per Jaume Villanueva parla de “concordia de tots els cardenals”.⁴¹ Ara bé, tot i que era eminent en ciència jurídica i ric en moltes experiències diplomàtiques –conta Pius II–, també era un ancià afeixugat i gairebé decrepit, ja que passava dels setanta anys. I Ranzano igualment explica que era de gran enginy i molt versat en la ciència jurídica; que havia assolit integritat de vida i de doctrina, però no comenta res de la seva edat avançada. Fou, doncs, elegit, i aleshores hi hagué astorament general –com ho relata Pietro Ranzano–, i li demanaren per quin alè numinós des de tant temps abans, tan constantment i repetint-ho a tothom, havia predit el seu futur. Lluny de Roma, quan arribà la notícia a Àustria, la mateixa reacció d’astorament o esbalaiment és la que va tenir Joan de Capistrano: “*Tantus me terror invasit*, un gran terror m’ha envaït, pare santíssim, perquè vaig oir aquella paraula de la boca de la teva beatitud que manifestares, mentre actuaves entre els menorets, a Fabriano la vigília de Tots Sants”.

La reacció d’uns i altres davant de l’elecció del cardenal Borja, en aquests primers testimonis, confirma, si més no, allò que també ells mateixos testifiquen: que l’ancià cardenal deia que arribaria a papa. Ell ho sostenia i refermava que ho sabia des de l’adolescència per la paraula de Vicent Ferrer.

Dels cinc testimonis, el que d’alguna manera transmet les paraules de fra Vicent és el darrer, d’autor anònim, que el fa parlar en estil directe asseverant

⁴¹ Vegeu *supra*, nota 19.

dues coses: que ell, vailet adolescent, arribarà al cim del poble cristià i, un cop assentat allí, l'encimbellarà a ell. En estil indirecte, fent-ho pronunciar pel cardenal Borja, Ranzano també afirma que, essent eminentíssim entre els mortals, el col·locaria a ell, Vicent, en lloc també de summa eminència. Pius II escriu el mateix succintament amb la seva veu de narrador. Diguem, doncs, tres testimonis de cinc. I, finalment, el detall de la seva edat adolescent en dos, i el detall que la predicció fou en presència de la seva mare, en un, l'anònim darrer.

No podem pas dubtar de la veracitat, si més no per la concordança, del testimoniatge d'aquests documents. De la veracitat que la font única i exclusiva fou l'ancià cardenal Borja, de la veracitat que ho recordava des de molt enllà en el temps. Més difícil és trobar semblant solidesa en les paraules estrictes, tot i que també la tenen si ens fixem en un aspecte, bàsic al meu entendre. Malgrat la impossibilitat de conèixer *verbatim* els mots vicentins, aquells que es transmeten com a més plausibles conformen una expressió ambigua. Què cal entendre per ésser col·locat al lloc més alt entre els homes? Cal preguntar-se si l'alta rau en el poder religiós o en el polític, o bé en la saviesa. Amb el record de Sòcrates direm que en aquesta i, així, aquell xicotet, un cop arribat al cim dels més savis del seu temps, parlaria o escriuria sobre Vicent Ferrer, i hom i arreu en coneixeria la santedat i el lloaria. Si es vol es pot pensar en la cancelleria de la Universitat de París, lloc acimat, el que més de la saviesa aleshores –suposada, almenys– i de poder –aquest, indubtable. L'ambigüitat de la predicció parla d'estar per damunt dels mortals (Ranzano) o dels cristians (l'anònim). La saviesa sol ésser reconeguda arreu. Una posició de poder com la del papat també és reconeguda, però molt i molt de diferent manera per uns i per altres. És possible, des de la saviesa, aconseguir que tothom lloï la vida del biografiat. Des del poder religiós, només ho aconseguiràs dels teus correligionaris. Què va dir aquell dia i hora Vicent Ferrer? Què va copsar-ne el xiquet? Ho recordava, ja gran, ben bé per ell mateix o a través del filtre de la seva mare? Què entengué la mare i transmeté al fill? Si Alfons de Borja hagués mort sense el papat, no es parlaria del sant valencià relacionant-lo amb ell, i d'ell, potser només alguna curiosíssima dada ens diria que fou un vell cardenal que somiava ésser papa... fantasia senil. Si l'encerto, l'endevino. Què va dir el bon frare predicador o què va fer-li dir el record, allargassat i, per tant, mitificat amb els anys, del jurista Borja? Aquest és el nus de la qüestió. El reprendrem.

L'anàlisi dels testimonis menors

Amb la unificació de les dades que aporten els testimonis del segle XVI més les del XVIII, es pot aparellar una narració com la següent.

Una vegada predicava un dominic famós, Vicent Ferrer, a la parròquia de Xàtiva plena com un ou, i veié que una dona prenys arribava tard i, deixant el fil del sermó, s'adreçà als fidels demanant-los que obrissin pas a la noble dama perquè esdevindria la mare d'un futur papa (Benlloc). Potser va ésser pel camí en tornar de Xàtiva i passar per Canals, el poblet on vivia la dona (Pareja). Nasqué l'infant i cresqué. Un dia, essent encara petit, era a l'hort amb el seu pare i passà per allà el frare Vicent que, sorprès de la bellesa del menut, digué al pagès que el portés a escola perquè amb el temps seria un alt prelat de l'Església. Fou allò de pensar: si l'infant és tan intel·ligent com bufó, val la pena que se l'eduqui (Vicianà). S'escaigué un dia que un home devot –era el germà d'aquella dona del temple de Xàtiva (Benlloc) i del poblet de Canals (Pareja)–, a València, presentà

el seu nebot al bon frare Vicent Ferrer perquè el beneís i, en fer-ho, li anuncià que el fessin estudiar perquè arribaria a papa i ell mateix n'hauria honrament. O bé succeí que un dia que Vicent passà per Canals, la mare d'Alfons digué a un oncle que li portés l'infant, aleshores de tres anys, perquè el beneís: així es va fer, i el sant manà que el portessin a l'escola, que es faria gran i l'honoraria (Pareja). I a l'escola fou enviat. Uns anys després, el vailet li anà a besar la mà, finida una prèdica, i altra vegada rebé el mateix anunci de futur (Antist); o potser li besà la mà quan anava en companyia del seu oncle (Benlloc). O tal volta un dia que el vailet anava sol i Vicent predicava a Sant Esteve de València i, davant de molta gent, li repetí que estudiés molt i que seria papa (Pareja). Així doncs, estudià i el seu pare l'envià a Lleida i per ell es gastà una bossa grossa de diner (Viciàna). Arribà a la ciutat del Segre adolescent. Un dia, després d'un sermó del ja conegut o recordat fra Vicent Ferrer, li anà a besar la mà –si no és que abans no fou i ara sí–, i com que era espavilat també li digué unes paraules de lloança, per les quals, en resposta, en rebé repetit l'antic vaticini –confirmant els anteriors si hi foren (Benlloc): seria qui a ell li donaria el màxim honor d'aquest món, això és, el faria sant (Sorió). Com que aquell dia a Lleida tot apunta que va haver-hi una mica de conversa, el frare dominicà va precisar més els seus vaticinis. Va dir-li que portaria, quan fos papa, el nom de Calixt (Illescas), tot i vés a saber si no va ésser aquell dia de València (Pareja). Seriosa predicció i solemne, pensà el jove estudiant, i s'ho va apuntar en un llibre que, a l'hora en què fou papa, trobaren a casa seva (Platina). Passaren els anys, infantesa, adolescència, temps d'estudi, ja doctor en canònic i en civil, i arribà, amb la precisió misteriosa de cap document, a ésser capellà a l'església de Sant Nicolau de València i allà topà de nou –segon misteri de dades absents– amb Vicent Ferrer, que el felicità pels seus coneixements jurídics i, en fi, va repetir-li que seria papa (Benlloc). Ben cert és, però, que a València va arribar Alfons de Borja ja fet bisbe i, coneixedor dels dons profètics d'un ermità de Cocentaina, com que fra Vicent ja era mort, ell passava dels cinquanta i calia comprovar si els vaticinis tantes voltes rebuts tenien possibilitat d'ésser profecies... Doncs sí, l'ermità Joan Escuder va dir-li que se n'anés a Roma, que allà l'esperava la càtedra de sant Pere. Va passar, abans, per Nàpols, i després li donaren el capel cardenalici (Viciàna). I arribà a papa. Tot ja contat i considerat, acabà bé: és que, per dir-ho tot com cal, ja Vicent Ferrer ho havia de bona hora anunciat, recordem-ho, a la seva mare (Benlloc, també Antist). Era una santa dona. El seu fill, un bell infant. A sants i a minyons, no els prometis si no els dons. I Vicent Ferrer no prometia pas en va.

* * *

Si ara fistonem aquesta narració amb les dades dels testimonis majors, comprovarem això: la narració la farien aquests i les dels menors serien les puntes que es van sobreposant per fer bonic... i la peça acaba que només són puntes i calats per on passa l'aire del recel de l'historiador. El fet, per exemple, de situar a Lleida un dels vaticinis ens aboca a dues possibilitats: o fou durant l'hivern del 1409-1410, quan Borja ja no era estudiant ni jovencell, o fou uns dotze o catorze anys abans, en una altra ocasió no datable. Hi ha testimonis, de fet, com el d'Antist, que no precisa el lloc i sols manté la juvenesa de Borja que, ben llegida la seva prosa, pot entendre's una època entre les classes primeres de llatí i l'inici dels estudis universitaris. Un segon exemple per entendre el recel de l'historiador pot ésser, si sumem testimonis majors i menors, el punt que ens parla de quines persones eren al costat de l'Alfons nen, xicotet o jove quan Vi-

cent Ferrer li predeia el papat. El pare (Viciano). La mare (crònica anònima, Antist, Benlloc). Un oncle (Antist). Un oncle matern (Benlloc, Pareja). Uns noiets com ell (Antist). Una gentada més o menys nombrosa (Sorió, Pareja). Una església plena de gom a gom (Benlloc). Sense ningú que ho sentís (Pius II, Ranzano, els ambaixadors milanesos, Illescas, Benlloc, Pareja). Quantes vegades li fou pronosticat el futur? No cal comptar-les.

Un elemental coneixement de quina cosa sia la literatura, ens mena a dir sense escarafalls que els anuncis profètics de sant Vicent Ferrer referits al papat de Calixt III són una llegenda. És a dir, a l'entorn d'un minúscul fet històric s'ha alçat una bonica contalla. Aquesta ja la coneixem. D'aquell en parlarem més endavant.

SEGONA PART: ELS TEMPS D'ALEXANDRE VI

I. ELS FETS

Dues notícies

Dilluns, dia de Sent Bernat, que contàvem vint d'agost, any MCCCCLXXXII, com diem missa, vengué la nova que don Rodrigo de Borga fon elet en papa. E, acabada missa, feren processó entorn de la Seu, tocant totes les campanes. E lo bisbe ab la Verònica, huyt bordons a la processó ab capes blanques, perquè eren octaves de sancta Maria. Tocaren totes les campanes nou jorn areu, quatre vegades lo dia, ço és, en l'alba, dita missa, dites vespres e tocada la oració. Aquest fon papa Alexandre sizè.⁴²

Vaco il pontificato di Innocenzio Papa, e fu creato papa Alessandro, spagnolo, VI, del quale ne parlavano scritte e profezie.⁴³

Si es fa el paral·lel amb la primera dada cronològica recordada a l'inici de la I part, aquestes no són probablement tan sorprenents, i si meressuessin un comentari, seria fàcil redactar-lo. La profecia també hi és, si més no a la península Itàlica, i ho podem repetir: en aquell món s'atendaven arreu les prediccions, malgrat que el canonge cronista no en parli, i els pronòstics astrològics continuaven essent el bàlsam de les penes i el perfum de les escadusseres alegries.⁴⁴

Políticament, en el secret de la correspondència, la notícia tenia un altre sentit. Escrivia l'italià Pietro Martire d'Anghiera (Angleria a la cort castellanoaragonesa): “[...] nullus est ob hanc rem in Regibus animi motus ad laetitiam, nulla frontis serenitas; tempestatem potius in orbe christiano quam tranquillos

⁴² *El Libre de Antiquitats de la Seu de València*, 1994: 53, “[13] Avís que vingué de la elecció de papa Alexandre VIe”.

⁴³ MATARAZZO, 1851: [3].

⁴⁴ I borronari en els anys a venir signes premonitoris de tota mena: “En lo mes de febrer, any MDXVIII, prop de les nou hores de la nit, stant serré, promptament se vingué a ennuvol, y tronar, y lampear, y súbitament caygué hun lamp ab hun gran tro, e pegà foch a una gàbia de fusta molt gran que stava damunt lo campanar de la Seu, damunt lo relotge [...]. Tot lo qual crech que eren senyals de les tribulacions esdevenidores” (*El Libre de Antiquitats de la Seu de València*, 1994: 56, “[16] Lo foch del campanar”).

portus praesagire videtur, magisque quod sacrilegos se habere filios turpiter gloriatur, angi cognoscuntur, quam quod ditionarius illorum sit”.⁴⁵ I ja sabem que entre Roma i les Corones aragonesa i castellana hi hagué un estira i arronsa que en el rerefons també hem de tenir present com a jocs, diguem, de poders en lliça.

El personatge

Roderic de Borja deixà de ben jovenet la seva pàtria, Xàtiva, per passar a Itàlia sota la tutela del seu oncle Alfons, cardenal. Tindria uns vint anys i estudiava lleis a Bolonya. En arribar el seu protector al soli pontifici, la seva via en aquest món s'eixamplà i s'omplí de càrrecs i beneficis, i als vint-i-cinc anys ja era cardenal. Llarga i plena és la biografia d'aquest personatge i prou ben coneguda. No hi pararem atenció. Farem el salt a l'agost de 1492. Si pàgines enrere he escrit que la vida i obres d'Alfons de Borja encatifaren l'escalinata que porta al summe pontificat, ara, del nebot cal dir el mateix amb una excepció –sigui tot confessat: la moralitat de la seva vida privada. I les circumstàncies en el conclave. Si el 1455 s'acaraven tensos els bàndols Orsini i Colonna, ara ho feien els del cardenal Ascanio M. Sforza, partidari dels seus que manaven a Milà, i els del cardenal Giuliano della Rovere, que ho eren de qui regnava a Nàpols. La tensió desaparegué quan es proposà el candidat de compromís i que fou acceptat per unanimitat: Roderic de Borja. El nebot eixia del conclave gairebé igual que l'oncle. Només hi mancà el detall d'un vaticini... o potser no. Alexandre VI, tanmateix, no contà cap record de prediccions. Però el futur ja ho faria, trobaria més vaticinis vicentins.

II. ELS TESTIMONIS

En este año de mil quinientos, y nueve, y siguiente diez se cumplio la Profecia de el Angel de los Profetas S.n Vicente Ferrer, que fue la de Ter bos rugiet in hac domo. Y ha salido veridica, primera y segunda vez bramo el blasonado Buey, porque llegaron dos celebres varones Borja á ser sumos pontifices, y la tercera, que algunos atribuyen á San Francisco de Borja no con poco fundamento, porque el Exmo. D.n Fran.co Sandoval y Roxas Borja Duque de Lerma Marques de Denia, Cardenal que fue despues de la Santa Romana Iglesia, quinto nieto de D.a Cathalina de Borja hermana de Calixto tercero, arrojó de el Reyno los moriscos, y fue asimismo uno de los principales directores, que facilitaron el modo, tiempo, ocasión, y hora para que saliesen sin que huviesse belico estruendo, aunque no por esso dejó de haver alguna resistencia por los moriscos de este Marquesado que se aliaron con los de Xativa fortaleciendose en el Castillo de esta ciudad, y acogiendo por esta persecucion feliz á los montes, y escabrosas guaridas de las inmediaciones de Gandia, Oliva, y contornos de Denia, pero en fin, fueron unos pasados á cuchillo, y vencidos al perpetuo destierro otros por las galeras de D.n Juan Faxardo, y de el Conde de Benavente que los conduxeron á las costas de Africa. Y por esso fue el gran bramido que dió el Buey de los Borjas, que en quartelava en su escudo el Exmo. Sandoval, pero no atribuyendose este bramido como tercero en este Exmo., si solo á S.n Fran.co de Borja, que por santo es tercer blason de el Borgiano Buey. Se le acomoda á dicho Sandoval y Roxas Borja otra profecia, que fue identica al hecho presente de la Expulsion, y fue la que nuestro San Vicente en otra ocasión en lengua Lemosina ó Valenciana dixo: “El any nou dará un bram lo

⁴⁵ Vegeu la citació a SORANZO, 1955: 87, nota 42.

Bou; el año après, ni moros ni dinès”, que traducido en el vulgar Castellano, quiere decir: “El año nuevo darà un bramido el Buey, y el año despues ni moros, ni dineros”. Asi sucedió, q.e la expulsion fue el año nueve de el siglo Seiscientos; El Buey fue dicho Excelentissimo Sandoval azote de los moriscos dentro de este Reyno, que bramó tan espantosamente que huyeron todos: en el año siguiente diez por la extirpacion de ellos no quedó gente ni dinero por las crecidas expensas de conducirlos á la costa de Africa, adonde se llevaron todo el dinero que es lo vnico que les permitieron cargar.⁴⁶

No hi havia (per ara) vaticinis en el moment d’arribar Roderic al papat, però tenia molta habilitat política, extraordinària agilitat diplomàtica i molts, molts diners, i, com l’oncle, un bou al seu escut. Cal reproduir paraules del professor Marià Carbonell amb la cita inclosa d’un historiador contemporani dels fets. Explica que Calixt III no sabé controlar la cerimònia de la pròpia coronació, que degenerà en una batalla campal entre els Orsini i els Colonna, per això: “la festa de coronació d’Alexandre VI, celebrada el 26 d’agost de 1492, era una prova de foc i havia de resultar un ‘triomf’”. En aquesta ocasió els carrers de Roma foren ornats amb arcs triomfals, garlandes, fonts i domassos a les finestres, amb l’escut del nou papa –un bou passant. Recorda Bernardino Corio en la seva *Historia di Milano* que “als murs s’havien penjat tapissos [...] a terra, herbes i flors en abundància. S’havien construït alguns arcs superbs, arcs triomfals; el primer era semblant al d’Octavià junt al Colisseu, amb quatre columnes [...], i les armes del pontífex [...]. A la façana de casa seva el protonotari Agnello féu una cosa sorprenent, i sota la volta [...] dos versos en or que deien: ‘Caesare magna fuit, nunc Roma est maxima; Sextus / regnat Alexander: ille vir: iste deus’ [...]. Passat aquest arc n’hi havia un altre [...] a la base de les columnes hi havia pintat un bou vermell i l’escut del Papa amb aquest lema: ‘Laete ceres’. A l’altre costat una taula [...] que tenia a sobre un bou de metall daurat, i a sota aquests versos: ‘Roma Bovem invenit tunc, cum fundator aratro / et nunc lapsa suo est ecce renata Bove / Fertilitatis habet signum bos Roma repertus’ [...] i una font amb un bou que llençava aigua pels corns, boca, ulls nas i orelles; del front, vi delicadíssim”.⁴⁷ I Marià Carbonell addueix altres testimonis d’aquests arcs triomfals i bous de tota mena. El model de la Roma clàssica per primer cop és reprès per exaltar el nou papa.⁴⁸ Fou una desfilada enlluernadora i era la segona, a Roma, en pocs mesos de distància. Durant el passat febrer d’aquell any hi hagué a la ciutat eterna una colla de celebracions religioses i populars per festejar la conquesta de Granada. La més vistent l’organitzà el 26 de febrer el cardenal Rafael Riario i consistí en “un triunfo a la antigua, en el que un gran carro tirado por cuatro caballos blancos [...] conducía a Isabel y Fernando llevando coronas de laurel. A sus pies avanzaba el rey moro Boabdil, encadenado [...]. La magnífica procesión fue recibida en la iglesia de Santiago por una comitiva de sacerdotes cantando el *Te Deum* [...]. En la Roma renacentista el acto comportaba una particular novedad al ser una de las primeras manifestaciones de la recuperación de los triunfos antiguos, que ahora rescataban los monarcas españoles como debe-ladores del poder islámico”.⁴⁹ I les paraules finals d’Álvaro Fernández de Córdo-

⁴⁶ BENLLOC, 1975: 73-74.

⁴⁷ CARBONELL, 1992: 389-390.

⁴⁸ Vegeu CARBONELL, 1992: 391, on, en la nota 4, es pot llegir aquest testimoni: “[...] avanzò di gran pezzo di splendore e di magnificenza quella di tutti gli altri Papi suoi antecessori, essendi le strade tutte ornate de arzzi e fiori e fatti molti Archi triomfali a similitudine dilli triomfi antichi”.

⁴⁹ FERNÁNDEZ DE CÓRDOVA MIRALLES, 2005: 303-304.

va no poden pas ésser més exactes: “Se producía de esta forma un traspaso de materiales semánticos extraídos del triunfo clásico, que se aplicarían a la persona del pontífice una vez experimentada su eficacia significativa en la figura de los soberanos españoles”.⁵⁰ És la *Roma triumphans* que religiosament s'estén a tota la cristiandat i que políticament ha de dominar els Estats Pontificis, per una banda, i la política dels regnes europeus, per l'altra. Arcs de triomf anunciadors de la política religiosa i civil i cultural del nou Borja en el papat. Els díctics en els arcs d'aquella processó solemne en el dia de la seva coronació són radiants com aquests: “Divo Alexandro Magno majori maximo. Vaticinium Vaticani Imperii / Divi Alexandri Magni coronatio”. El llenguatge té claror: vaticini, oracle de l'imperi vaticà que parla a través dels símbols, el bou n'és el dominant en imatge i el nom Alexandre ho és en dimensió política i cultural renaixentista. I en lletra impresa Michele Ferno, l'autor d'una *Historia nova Alexandri ab Innocentii obita VIII*, estampada a Roma en 1493, en un epigrama diu: “Borgia stirps : Bos : Atque Ceres transcendit Olympo / Cantabunt nomen saecula cuncta suum”.⁵¹ I els díctics de Girolamo Porcio, que bé mereixen d'ésser transcrits:

Ad Bovem Borgia.

Qui tibi Dive Pater Sacra haec dedit arma: reliquit
 Ille animum, mores, ingenium simul
 Aurea Saturni redimis sic saecula Pastor
 Et finitur placido nunc tua Roma jugo
 Servat Alexandrum populus non numera Sextum
 Prope te populus numera Pastor amat
 Perpetuus foelix memorat tua Roma triumphans
 Sedet Alexander florida Saecula manet
 Qui modo Romuleos tutator et equora Campos
 Regnat Alexander Saecula tuta manet
 Prosperius piscis, iubilat Tua Roma Triumphis
 Et quotiens Sacrum obtinet Alma Bovem
 Vive diu Bos. Vice diu Bos. Borgia vive
 Vivit Alexander Roma beata manet.⁵²

I uns versos en llengua toscana del florentí Giuliano Dati:

Ma chi potesse leger nel futuro
 d'un Alessandro magno papa sesto,
 de la sua creatione el modo puro,
 grat'a ciascuno, a nullo mai molesto
 e del prim'anno suo el magno muro,
 che non gli puo nessuno esser infesto:
 sesto Alessandro Papa Borgia ispano,
 giusto nel iudicare e tutto humano.⁵³

Les festes granadines i papals d'aquell any 1492 acabaven amb la gresca més popular de totes: curses de braus. No cal dir que una de les més xalestes fou

⁵⁰ FERNÁNDEZ DE CÓRDOVA MIRALLES, 2005: 308-309.

⁵¹ CARBONELL, 1992: 404, nota 36.

⁵² CARBONELL, 1992: 406, nota 38.

⁵³ Aquests versos són copiats a FERNÁNDEZ DE CÓRDOVA MIRALLES, 2005: 313, nota 243.

l'organitzada la tarda del 5 de febrer pel cardenal Roderic de Borja al costat del seu palau. S'hi mataren cinc toros i fins hi hagué ferits.⁵⁴

No cal allargar-se més. Ja es pot recordar la paraula de Vicent Ferrer: “Ter bos rugiet in hac domo”. Quan la pronuncià? On es pot llegir? Qui l’ha transmesa? No calen respostes, per ara. Li escau molt bé, a Roderic de Borja fet papa. Després vindrà Francesc de Borja. No hem pas d’estendre’ns en cap pàgina per comentar el bou borgià en l’art, puix que M. Carbonell prou ens ha instruït amb el seu treball ací esmentat. Deixem dades i consideracions. Admirem, això sí, la bellesa de la bèstia⁵⁵ i rumiem en la significació de poder que simbolitza.

Una profecia per al futur Alexandre VI?

L’exposició de la dada següent pot iniciar-se amb la sentència de Francesc Benlloc ja remarcada, la que justifica tota la seva narració: “rara vez lo grande y misterioso nace sin pronósticos”. Avui ningú no dubta de la grandesa polimòrfica del pontificat d’Alexandre VI, i no cal atonir-se perquè el precedí una atzarosa elecció: uns cardenals breguejaven, i no pas per raons teològiques, altres titubejaven entre promeses, l’Esperit Sant bufava com sempre, els diners dringaven... ell fou l’escollit.

El cardenal Borja, vicecanceller de l’Església romana, tenia al seu servei el barceloní Jeroni Pau, home afecte a les belles lletres que el servia i que aspirava a mantenir-se en el favor de tan alt protector. Li dedicà una elegia laudatòria el 1482. La professora Mariàngela Vilallonga, en l’estudi i edició de les obres d’aquest humanista, ens explica les circumstàncies, no gaires, i el contingut del poema. Enmig de 68 versos panegírics, encomiàstics, ditiràmbics, i potser manca encara algun qualificatiu més, hi ha aquestes paraules:

Quis non miretur, stupeat, ueneretur, adoret, Si tua, magne pater, gesta superba legat, Si sanctos uideat mores, si denique uitam, Si uultum, gestus uel semel ipse notet.	
[...]	
Munificusque potens omnique ex parte uerendus,	9
[...]	
Nullus quem lateat Borgia clara domus,	26
[...]	
Tu pelagi insanos motus, tu mille pericle Euincis, numen creditur esse tibi	36
[...]	
Sunt haec magna quidem, Deus ad maiora reseruat Namque decet tantum sacra tyara caput.	45
O utinam optatos liceat mihi cernere soles! Quis te mutato nomine, Roma colet?	
Tum mea te lyrico cantabit carmine musa, Tunc canet heroo grandia gesta pede.	50
Si nescis, hoc Roma cupit totusque precatur	

⁵⁴ Vegeu FERNÁNDEZ DE CÓRDOVA MIRALLES, 2005: 301-302.

⁵⁵ Qui la negarà en els bous pintats a l’enteixinat de la Sala de les Arts Liberals o escultrats en el fris de marbre de la Sala dels Sants als Apartaments Borja del Vaticà? Qui pot oblidar el que fa costat a Hermes Trismegiste a la Sala dels Sants, o el magnífic parell que estiren el carro de Venus a la Sala de les Sibil·les?

Orbis, nec mirum, te duce, tutus erit,
 Te duce, non oriens Turca ditione premetur,
 Nec suberit tristi Graetia clara iugo.
 Tu Solymas ueteres sacraria prisca tonantis 55
 Restitues, nostra relligione coli.
 Tu Iopen Gazamque simul Beritumque superbam
 Contundes, cedet Syria tota tibi.
 Hoc quoque praedictum caelestia sydera, uates
 Mercurius magno cum Ioue uinctus erit. 60
 Saturni uires iam tunc cecidere maligni,
 Cum tua naufragio salua carina fuit;
 Nec dubites parcas Petri transcendere metas,
 Soluet enim legem Clauiger ipse tibi.⁵⁶

Primera objecció: aquests mots no són pas tot el poema de Jeroni Pau. Cert. Però és el vaticini enclòs o recobert per la resta de díctics que la inspiració divina féu eixir de la seva ploma.

Segona objecció: en el vers 47 hi ha el verb *optare*, això és: delejar, desitjar alguna cosa, pregar els déus perquè facin realitat allò anhelat per hom, com ho expressen textos de Ciceró (*Cat.* II, 15) o Virgili (*Aen.* IV, 24), per exemple. És a dir, només expressió quimèrica de poeta. Cert. Però les inspiracions divines es transmeten pels canals humans de somnis nocturns, fantasies diürnes i mètrica poètica.

Tercera objecció: ni aleshores ni en els segles posteriors ningú no interpretà com a vaticinis els díctics de Jeroni Pau; només la seva editora moderna i potser algú més.⁵⁷ Cert per tercera vegada, però. La rèplica serà un mica més llarga perquè hi escaurà de comparar les situacions de 1455 i 1492. El primer cardenal Borja feia anys que repetia la predicció del seu pontificat a partir d'un record molt o poc passat a través de paraules maternes, paternes o d'un oncle. Els cardenals i altres persones coneixien la seva taleia. No podia ni pot negar-se que, referint-se a un preclar dominic, predicador de fama i amb el procés de canonització ja incoat, era aquell un record ombrejat de certa existibilitat si la casualitat... El segon cardenal feia deu anys que havia llegit uns díctics un xic llagotjants d'un seu servidor, en els quals la hipèrbole no es mesurava a pams sinó a canes. Roderic no va donar cap valor al vaticini d'entremig de l'encomi perquè no ho comentà pas amb ningú... o se n'ha perdut el rastre. El poema segurament no es publicà mai; avui el coneixem per la còpia del seu cosí, Pere Miquel Carbonell; a tot estirar molt pocs el conegueren, com el seu fill que n'ha deixat constància en una carta.⁵⁸ No pot negar-se, però, que, essent un vaticini d'un simple canonge barceloní, encara que instruït i conegut de Platina –en aquestes pàgines ja citat– i altres humanistes, eren unes paraules més ornades d'adulació

⁵⁶ PAU, 1986: II, 116-123.

⁵⁷ "El canonge barceloní vaticina el papat a Roderic de Borja i expressa el desig de poder veure aquests dies desitjats. Certament Pau és a Roma quan el cardenal valencià accedeix al soli pontifici, però, el mateix any, malalt, torna a Barcelona, sense provar la mel dels grans honors llarg temps anhelats. Pau promet poemes lírics i poemes èpics per a cantar les gestes del futur papa. Manquen deu anys encara perquè el segon Borja arribi a ocupar el màxim lloc a l'Església i, segons Pau, això és el que desitja el món cristià" (PAU, 1986: II, 125). "Mereix, per tant, un lloc d'honor l'elegia de Jeroni Pau perquè prefigura d'un mode sorprenentment profètic, molt del que acorrerà a Roma, a l'Església i al món a partir de l'11 d'agost de 1492" (COMPANY, 2002a: 115).

⁵⁸ PAU, 1986: I, 117.

que intuïbles de predicció. Per tant, ni Roderic de Borja, un cop papa, ni ningú no les recordà *a posteriori*.

Quarta objecció: “Nos basta saber que con toda certeza hubo una intervención de tipo profético por parte de san Vicente Ferrer sobre Alfonso de Borja, en la niñez o juventud de éste, anunciándole su elección a la sede de Pedro, pues el mismo papa guardaba memoria de ello y algunos afirmaban haberlo oído de sus labios”.⁵⁹ Això escrit per Miguel Navarro (i de ben segur que molts hi estan d’acord) en parlar de Calixt III. Del segon papa Borja, res de res. La conclusió del sil·logisme –avui en exacta conjunció amb el passat– és que el vaticini de Vicent Ferrer fou autèntic i el de Jeroni Pau, no. Cert... a primera vista. Però ni mil documents històrics ni deu mil lectures filològiques poden adduir-se en igualtat de condicions amb l’argument de la fe. Posats a creure, cal fer-ho en les paraules d’un sant, però no en les d’un lletraferit que exhibeix cultura amb Curis i Catons, la llum del déu Apol·lo i les claus de sant Pere, tot i que barrejat escaientment i poètica... Doncs, i per què no?

Però no tampoc és tot qüestió de fe.

III. L’EDAT D’OR, MIL·LENARISME, EL TEMPS DARRER (I)

Jeroni Torrella (1450-1508). Era metge, doctorat a Pisa, valencià, fill de família conversa, mestre en arts per Siena, coneixedor del grec i de l’àrab, afecionat a l’astrologia. El 1489 fou nomenat examinador de metges a València. El seu germà Gaspar, també metge, “Rome domicilium habet episcopus et summi pontificis Alexandri sexti Roderici de Borga medicus comensalis vir certe omni saeculo venerandus ac bene in medicina fortunatus”.⁶⁰ L’any 1496 Jeroni publica a València *De imaginibus astrologis non solum dedecis verum etiam litteris viris*. En el pròleg d’aquesta obra, amb trama i ordit de profecies i astrologia, assegura que el seu rei Ferran el Catòlic serà el Monarca Universal darrer abans de la fi dels temps. I per basar millor, sens dubte, la seva argumentació, acaba així el pròleg:

Oremus, ergo, omnes Christi cultores haec perficiantur per maiestatem tuam, et longos atque felices faciat dies tuos heredumque tuorum, sicut multi contemplativi viri profetica multa, ut dixi, legentes, credunt, sicut etiam reverendissimus et christianissimus Patriarca magister Franciscus Eximenes, aragonensis noster, in aliquibus libris ab eo editis scripsit, ut in opusculo quod nos composituros speramus de adventus antichristi tempore adversus Johannem de Lubech intitulo legere potest Altitudo tua.⁶¹

En aquest opuscle anunciat i, si escrit, desaparegut o encara amagat a nosaltres, s’hi arrecera la qüestió borgiana que estudiem en aquestes pàgines. Tenir consciència de l’arribada de l’Anticrist; saber que s’apropa ja el seu temps; poder-ne deduir el moment amb l’ajuda dels astres; considerar que amb la seva aparició s’inicia el final del món i que, per tant, és l’hora de l’edat d’or d’antics

⁵⁹ NAVARRO SORNÍ, 1999: 63.

⁶⁰ Jeroni TORRELLA, *De imaginibus astrologis*, fol. e (s’ha tret la citació de THORNDIKE, 1934: 577 nota). Cal afegir que hi havia un tercer germà també metge que “apud insulam Sardiniae in civitate Calleritana vitam degit” (vegeu *ibidem*).

⁶¹ J. TORRELLA, *De imaginibus astrologis* (vegeu DURAN; REQUESENS, 1997: 379).

poetes,⁶² que és l'inici dels mil anys comptats a l'Apocalipsi (20, 1-10), que és, finalment, el dia gran de l'aparició del Monarca Universal anunciat des d'anys i panys antics,⁶³ tot això és creença i convicció. I amb ell feien cor altres curials i teòlegs, predicadors i il·luminats de tota mena. Cal, però i prèviament, fer una marrada en el subapartat següent. A mesura que s'apropava el final del segle xv l'ambient es carregà de tensió escatològica a l'entorn del rei Ferran i pujà de to quan un dels seus súbdits lluï la tiara pontifical. Doncs bé, en aquest ambient aparegué un text català sobre l'Anticrist que podria ésser l'esmentat per Jeroni Torrella amb l'atribució a Joan de Lübeck.

Les incògnites d'un text profètic

Joan Alemany és el nom d'un frare a qui s'atribueix el text *De la venguda de Antichrist. E de les coses que se han de seguir. Ab una reprobació de la secta mahomètica*, en un exemplar, potser únic, imprès el 1520 avui al Museu Plantin d'Anvers. Conté un segon títol: *Reparació feta per mestre Johan Carbonell prevener, mestre en arts e sachra theologia, de un tractat de Anticrist e dels treballs que se han de seguir en la Spanya alta-baxa, majorment en lo regne de la Dido que vol dir Àfrica, fet per frare Johan Alamany de l'orde del Sant Esperit, per quant trobà aquest libre molt mal escrit e desquarnat, e a pregàries de molts lo ha reparat. Hon troba que ha cent anys que és escrit lo dit libre de frare Johan Alamany.*

Cent anys? Qui fou Alemany? Aquest nom bé pot ésser un simple gentilici que tradueix el Johannem de Lubech que esmenta Jeroni Torrella. Segons Wolfgang Stammeler en el seu *Die Deutsche Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon*, existí al segle xv un frare o monjo de Lübeck que es deia Joan i que papers diversos anomenen Hans von Lucken, Johann van Lynge, Johan van Lubeke, etc., però del qual avui no sé donar cap altra precisió ni la seguretat d'una obra seva.

A Milà es conserva aquest llibre: *Repertorio de los tiempos compuesto por el muy abil astrologo Joan Alemany Doctor en Medicina, de nacion catalan. En el qual se hallaran las Conjunciones, Opposiciones, y Quartiles (que el vulgo llama Quintos) de la Luna hasta año MDX. En esta ultima impresión añadido y emendado por su autor d algunos errores. Visto y examinado en Valencia año MDLXVII.* Els seus capítols s'ajusten a l'exposició de les tradicionals sis edats del món. Les dates del títol i d'impressió no poden despistar-nos a l'hora d'entendre que les esmenes foren fetes per l'autor després d'una primera impressió, i això no significa que, un cop fetes, calgués esperar nova entrada a la impremta fins a la segona meitat del segle xvi. La lletra és ben clara quan grafia "Joan" i "Alemany", a més a més de dir-nos que és "de nación catalán". Per tant: és el mateix autor que quan va escriure sobre l'Anticrist es vestí de frare "de l'orde del Sant Esperit"? O bé és el text de l'Anticrist una part que fou separada d'aquest llibre pel seu editor Joan Carbonell?

⁶² Pensem en els dístics de l'*Ègloga IV* de Virgili, o en un solemne sermó fet per Egidio da Viterbo a començaments del segle xvi (vegeu REEVES, 1991: 142).

⁶³ Sobre aquest punt són prou orientatives les pàgines de REEVES, 1993: 295-319. I allò profetitzat del rei Ferran el Catòlic i no acomplert es traslladà al seu nét Carles I, emperador V d'Alemanya (vegeu REEVES, 1993: 359-374).

Darrere el nom Alemany no sabem qui hi ha, ni quan visqué.⁶⁴ De tota manera, l'entrellat rau en l'estructura del llibre. Si bé es llegeix, el títol ens parla de tres obres. No solament de l'Anticrist i de la refutació de la doctrina mahometana, sinó que l'expressió *E de les coses que se han de seguir*, indica unes altres pàgines afegides a la primera. El reparador Joan Carbonell (és ell qui es fa passar per Alemany sense canviar-se el nom de pila?) precisa més: *e dels treballs que se han de seguir en la Spanya alta-baxa, majorment en lo regne de la Dido que vol dir Àfrica*. No costa gaire de pensar en l'existència d'un text general que parlés de l'Anticrist i se li hagués afegit una part nova per concretar el lloc i el temps de la seva presència. L'espai s'explicita en l'Espanya i el nord d'Àfrica. El temps es dedueix per l'esment, en primer lloc, d'unes ciutat i viles que corresponen a les conquerides els anys vuitanta per tropes cristianes, com Ronda (1485) o Castel de Ferro, Màlaga i Còrdova (1487); en segon lloc, l'enumeració diguem-ne geogràfica que preveu l'avenç cap a l'Àfrica fent-ne esment de gairebé una dotzena de topònims, inclosa la ciutat de Trípoli, que fou efectivament conquerida el 1510. L'ús del temps verbal és el futur, evidentment, com a redacció vaticinadora del demà, però el llistat de topònims i les dades històriques, un cop conjuntades, evidencien que es tracta d'un text escrit contemporàniament a la guerra de Granada iniciada el 1482. Joan Carbonell, en reparar-lo, segurament va incorporar-hi alguna ratlla. Si més no, alguna addició a finals del 1492 o principis de l'any següent per la dada profètica que tot seguit comentarem.

Deixem, doncs, aquest subapartat i enfoquem l'atenció damunt d'aquest text profètic.

L'Edat d'Or, mil·lenarisme, el temps darrer (II)

L'obra de Joan Alemany sobre l'Anticrist consta de dues parts –ara prescindim del tractat contra l'islam– ben diferenciades i d'una petita introducció situada a Sevilla, que molt bé podria haver estat confegida en el moment de fer-ne l'acoblament. La unitat de la primera part entorn de l'Anticrist amb les seves referències bíbliques tradicionals, més alguna de moderna, a l'astrologia és palesa; ho corrobora el paràgraf dels dotze abusos o pecats manifestadors del temps del mal i la frase última prou arrodonida per a ésser un final de text: “e quant les gents usaran tot açò en lo món [*l'extensió dels dotze abusos*], lavors a de venir molt prop Anticrist a castigar los mals, e los bons per los pecats dels mals”.⁶⁵ Tancada aquesta part, hi ha una inesperada variació amb la presència de la profecia famosa i arreu coneguda des que fou reportada per Arnau de Vilanova, la *Vae mundo in centum annis*, en la seva obra *De mysterio cymbalorum Ecclesiae*⁶⁶ –estampada el 1471 en el *Tractatus de victoria Christi contra Antichristum* d'Hug de Novocastro;⁶⁷ a continuació es fa referència a la vanitat, luxúria i simonia en l'Església de Roma i a la puixança, com a conseqüència

⁶⁴ Estem a l'espera de verificar el text complet d'aquest imprès sol·licitat a la Biblioteca Nazionale Braidense (Milano) i del qual fins ara tenim només les dades de BUSQUETS, 1998: 24.

⁶⁵ DURAN; REQUESENS, 1997: 106.

⁶⁶ Vegeu-la a ARNALDI DE VILLANOVA, *Tractatus de mysterio cymbalorum Ecclesiae* (PERARNAU I ESPELT, 1988-1989: 102-103).

⁶⁷ Vegeu PERARNAU I ESPELT, 1988-1989: 133. Una profecia que abans de la impremta ja havia recorregut d'ací d'allà en manuscrits i comentaris com un, tot just estrenat el segle XIV, fet a París per un desconegut fra Gentil que diu haver-la coneguda en el tractat d'Arnau de Vilanova (vegeu POU Y MARTÍ, 1996: 170, nota 60). I Joan de Rocatalhada, fra Pere d'Aragó, etc.

d'aquests pecats eclesials, dels seguidors de Mahoma, localitzant l'espai on actuen contra els cristians: Espanya, on hi haurà “moltes cuytes e treballs”, i també entre “la noble cavalleria de Catalunya”.⁶⁸ Però s'alçarà un rei Encobert i un Nou David, és a dir: un poderós monarca i un papa sant que faran neteja general “com lo fin or és netejat dels vils metals e resta molt net e clar”.⁶⁹ La presentació d'aquesta situació, persecució i restauració és, de fet, un llarg paràgraf d'introducció a la segona part intitolada *Espanya*. En aquesta terra es decidirà el final dels temps amb una Monarquia Universal, un Papa i l'anorreament de l'Anticrist. Així, finalment, s'arribarà al mil·leni de pau prèvia al Judici Universal. Aquests dos personatges de llarga tradició profètica, ara, a finals del segle XV, faran realitat les paraules del profeta Isaïes:

lo lop y lo cordero pasturaran en una, e lo leó e lo bou en una menjaran [LXV, 25] per quan lo leó significa lo Encubert e lo bou lo bon papa. Axí que lo leó e lo bou seran de un acort e de una voluntat, car no farà altra cosa lo Encubert, que és lo leó, sinó lo que manarà lo papa, car les leys totes e los altres drets, tots seran ordenats per lo nou David. E la moneda tota del senyal del bou, que és de la Sglésia.⁷⁰

El comentari cal encetar-lo amb el paràgraf següent: “el lector es troba davant els ulls amb detalls que li poden cridar l'atenció, com pot ésser el de la pàgina 121 [*les ratlles ací transcrites*], el contingut i la significació del qual semblen haver-se esmunyit de l'acribia dels editors: en efecte, l'aplicació a rei i papa contemporanis del conegut pronòstic d'Is LXV, 25, segons el qual lleó i bou menjaran plegats i en pau, amb l'afegit de ‘la moneda tota senyal del bou, que és l'Església’, obliguen almenys a preguntar-se si darrere aquelles línies no hi ha una referència al ‘senyal del bou’, que és el dels Borja, i si la presència de dit senyal en la moneda pontificia no és indicació del temps en què fou elaborada una segona versió del llibre de Joan Alemany i del missatge polític que contenia, el de la col·laboració entre Alexandre VI i Ferran II, i, doncs, entre el 1492 i el 1503”.⁷¹ Evidentment. El dr. Perarnau l'encerta en els dos extrems: la referència borgiana passà desapercebuda als curadors de l'edició, i la lectura que fins i tot contextualitza els anys de la seva redacció final és coherent del tot. És, ni més ni menys, que el cim dels pronòstics vicentins, ara esdevinguts una profecia del temps escatològic tot esguardant el nou papa Borja, Alexandre VI.

No predicarem cap novetat en dir que el món del Renaixement, quan assimilava el grecoromà, no solament abraçava la forma llatina en l'escriptura o el pensament filosòfic, sinó també aquells aspectes o tòpics poètics que poden semblar una mica secundaris. És el cas del vell somni d'un imperi universal, el qual té com a figura senyera el macedoni Alexandre Magne. És la grandesa d'un conqueridor pretèrit ascendida a utopia al llarg dels segles que recordaren els qui van organitzar la festa de la coronació del segon papa Borja. No solament ho rememorava el primer arc triomfal, ja citat, també el quart: *Divi Alexandro Magno majori maximo*. No penso que sigui desmesurada l'afirmació de Marià Carbonell, després d'haver insinuat que Roderic de Borja trià el seu nom pontifical a consciència, no pas mirant els papes anteriors, sinó un model renaixentis-

⁶⁸ DURAN; REQUESENS, 1997: 109.

⁶⁹ DURAN; REQUESENS, 1997: 108.

⁷⁰ DURAN; REQUESENS, 1997: 121.

⁷¹ En la recensió de Josep Perarnau i Espelt a DURAN; REQUESENS, 1997: vegeu PERARNAU I ESPELT, 1998: 652.

ta i, a més a més, coneixent els seus gustos artístics ja des de 1462, quan escriu: “en resum, doncs, es pot endevinar que la ‘imitatio Alexandri’ es configura com un autèntic emblema ideològic i polític del nou pontífex”.⁷² Contemporàniament i seguint les petges de Joan Alemany, Alonso de Jaén atribuïa a Ferran II el títol de “rey de Grecia e serà el gran Alexandre” en el seu llibre interpretador de profecies aplicades al rei Catòlic, *Espejo del mundo*.⁷³ I Jeroni Pau, en un dels versos (el 54), deia que Grècia seria alliberada del jou pel futur papa. Joan Alemany conta que el rei Encobert anirà a Jerusalem i que després que Jesucrist, en aquesta ciutat, hagi destruït l’Anticrist davant d’ell i del papa, “lo novell David i lo Encubert se partiran per a la ciutat de Roma e destroyran a tots aquells que són estats en la ajuda de l’Antichrist”, per acabar la lluita iniciada a la ciutat santa.⁷⁴ I també Jeroni Pau vaticina en el vers 55 que el gran papa restituirà Jerusalem a la religió cristiana. No acabariem mai en l’encreuament de texts poeticorenai-xentistes i profètics d’aquell final de segle XV i començament de XVI. La història considerada en tota la seva complexitat ens mostra també l’existència d’una ideologia que de segle en segle espera l’acompliment d’una pau perpètua. Aquells anys d’entre segles no en foren cap excepció. En una de les parets de la Sala dels Sants dels Apartaments Borja del Vaticà, la que exhibeix la Disputa de santa Caterina d’Alexandria, al fons, enmig d’una fina natura renaixentista, hi ha reproduït l’arc triomfal de l’emperador Constantí, realçat al cim amb un bou sobre un pedestal i que té, a sota mateix, aquestes dues paraules: “Pacis cultore”. I si algú sospita que tot plegat és combinatòria per enlluernar el lector d’aquest paràgraf, pensi que en una altra de les sales, la decoració de les llunetes combina dotze sibil·les amb dotze profetes. És la que duu el nom d’elles. “A la sala s’endevina la intenció d’harmonitzar el pensament pagà amb la doctrina cristiana, un ‘topos’ renaixentista, per demostrar, en definitiva, que la història del cristianisme comença abans de Crist”.⁷⁵ Així ho explica Marià Carbonell, però hi ha més significació si es recorda que el valor de les sibil·les rau en els seus vaticinis que s’interpretaren cristianament i, amb el pas del temps, escatològicament, això és, també en vistes a la fi del món. Joan Alemany omple el seu text de referències als profetes i Alonso de Jaén, que poc temps després abraçà més àmpliament la temàtica, hi afegeix les sibil·les d’Alexandria, d’Eritrea i la Tiburtina. Elles també anunciaren que vindria un rei de grecs i de romans, vencedor universal, que aniria a Jerusalem i regnaria per tot el món ple de l’Esperit Sant, i que la nau de sant Pere arribaria al port de la primitiva puresa.⁷⁶ La tradició profeticoescatològica es va aplicar aquells anys amb la naturalitat de sempre al rei Ferran i al papa Alexandre.

Tanmateix, si les paraules d’Isaïes interpretades per Joan Alemany podien ésser considerades discutibles, n’hi hagué unes altres de més predicament. Les trobarem en el món de la diplomàcia i les seves raons. El 19 de juny de 1493, el bisbe de Cartagena Bernardino López de Carvajal, ambaixador dels Reis Catòlics davant d’Alexandre VI (que aviat el creà cardenal), féu el discurs en l’acte oficial de prestació d’obediència per part dels sobirans a la Seu Apostòlica.⁷⁷ El verset

⁷² CARBONELL, 1992: 395-396.

⁷³ Vegeu DURAN; REQUESENS, 1997: 247.

⁷⁴ DURAN; REQUESENS, 1997: 123 i 125.

⁷⁵ CARBONELL, 1992: 461-462.

⁷⁶ Vegeu DURAN; REQUESENS, 1997: 249, 255 i 253, respectivament.

⁷⁷ *Oratio super praestanda solemnii obedientia sanctissimo domino nostro Alexandro papae VI es parte christianissimorum dominorumque Ferdinandi et Helisabeth, regis et reginae Hispaniae, habita Romae in consistorio publico per R. Patrem dominum Bernardinum Carvajal*

triat per a teixir el tema de les seves paraules no fou altre que el d'Isaïes XI, 6: "Habitat lupus cum agno, [...] vitulus et leo et ovis simul morabuntur, et puer parvulus minabit eos", paral·lel gairebé exacte al triat per Joan Alemany, Is LXV, 25, en la seva obra mil·lenarista. "Carvajal establece un feliz paralelismo bíblico-heráldico entre el toro [...] y el león de los reyes de Castilla, a los que reconcilia la figura del Niño, imagen de Jesucristo, Señor y Pastor, que une ahora las voluntades de los dos soberanos. Las dos frases de que consta el lema de Isaías le dan pie para dividir su discurso en dos partes. En la primera expone cómo Roma ha sido elegida por Dios para gobernar el mundo, y en la segunda cómo la ha exaltado proporcionándola un papa español en tiempos especialmente gloriosos para las Coronas de Castilla y Aragón".⁷⁸ Certament que la diplomàcia referia les tensions sorgides entre el papat i els reis durant la tardor de l'any anterior, però a més a més, ara la glossa bíblica la feia un hermeneuta bisbe i direm, col·loquialment: aquesta sí que anava a missa.

Les paraules del manuscrit de Llombai

El text de Francesc Benlloc presentat aquí com el testimoni darrer dels vaticinis vicentins, només conté una referència al papa Alexandre VI a partir d'una sentència llatina sense font ni circumstància. A continuació i per fer avinent a tothom que el sant no anava errat, s'aplica el vaticini a Francesc de Borja (1510-1572), lloctinent de Catalunya, duc de Gandia, primer marquès de Llombai i tercer general de la Companyia de Jesús. Cal anar, però, un xic enrere i recordar aquest personatge exercint el seu càrrec a Barcelona. Hi arribà també Joan de Teixeda, frare franciscà, el qual

entre otras celestiales visiones que tuvo [...] fue una muy particular, que nuestro Señor le mostraba un hombre, el cual él no conocía, que como por grados iba subiendo en la santa Iglesia y en ella venía a ser un gran monarca. No supo el padre por entonces la declaración de esta visión, ni sabía quien era el que había visto, ni el fin para el que nuestro Señor se lo mostraba, pero saliendo después por la ciudad encontró al Virrey en una carroza y en viéndole conoció que era el hombre que en la visión había visto y entendido que era la voluntad de Dios que le diese estas buenas nuevas, lo hizo así, diciéndole cómo nuestro Señor le quería para cosas mayores.⁷⁹

L'historiador d'aquest fet, el jesuïta pare Nieremberg, pel mateix camí de la tradició dels biògrafs precedents, conta mil i una històries de l'activitat profètica de Francesc de Borja, un do a ell concedit i a molts altres en relació amb ell, com, per exemple, també a sant Ignasi de Loiola.⁸⁰ Tal volta serà suficient, ara, reproduir com a resum un paràgraf engarlandat de prosa barroca.

Si se haze reflexión sobre los resplandores de profecía que dexó sembrada en Portugal, en Castilla, en Andalucía, en Francia, en Roma. Si se trae a la pluma lo que predixo de la gloria a la Compañía y a los hijos venideros de ella; las que tuvo de

---

episcopum carthaginensem (ed. Stephan Planck, Roma 1493) (vegeu FERNÁNDEZ DE CÓRDOVA MIRALLES, 2005: 284, nota 103).

⁷⁸ FERNÁNDEZ DE CÓRDOVA MIRALLES, 2005: 310.

⁷⁹ NIEREMBERG, 1901: 71-72.

⁸⁰ Vegeu NIEREMBERG, 1901: 253 seg. Nieremberg n'explica els favors derivats entre els capítols XVII i XXI, XXIII i XXVII.

su misma felicidad y de las operaciones de su vida, pues a penas dio paso Borja que no pusiese la planta sobre una hermosa profecía. Reconocerá bien que aquel relámpago que alumbra de carrera parece que mudó en lámpara su luz presurosa y se quedó pendiente en el grande Templo de aquella alma.⁸¹

Ara ja s'ha d'esbrinar, tanmateix, la confusió d'atribuir el vaticini a Francesc de Borja o bé a un altre de la família, el qui tingué una intervenció decisiva en l'expulsió dels moriscos, el cardenal i privat de Felip III de Castella Francisco Gómez de Sandoval-Rojas y de Borja, etc., etc.⁸² La solució fou ben senzilla: el tercer bram del bou correspon a qui serà canonitzat per l'Església, mentre que a l'altre només pot atribuir-se-li un vaticini que Vicent Ferrer pronuncià en valencià en temps indatat, en lloc desconegut i transmès per font no sabuda –tres afirmacions que matiso en nota.⁸³ Aquest text de F. Benlloc, doncs, resum i aclariment de la vidència vicentina, no necessita de gaire més comentari. Hi ha hagut unes paraules que s'ajusten als fets de la història ja transcorreguda i són cristianament cregudes. Arribats aquí podríem dir amén, però no hauríem avançat gens ni mica. Les paraules misterioses, el seu valor santificat per qui les pronuncià i pel sant a qui es poden aplicar en tercer lloc, la seva transmissió secular i fins la seva popularització durant segles, transporten alguna cosa més que testimoniança o estètica –per allò de *se non è vero è ben trovato*–, religiosa fidúcia o credulitat ingènua.

Uns darrers esdeveniments, encara

Hom podria pensar que amb el segon papa Borja es clou la història que omple aquestes pàgines, però no fou així. Si recordem Pius II quan parla del do profètic que va tenir el papa Calixt III, no serà pas estrany que, amb el temps, aquella diguem-ne llavor fructifiqui en altres membres de la branca familiar.

A la ciutat de Gandia, una filla d'Alfons d'Aragó, sor Violant d'Aragó, amb butlla papal del 9 de juny de 1423, fundava un convent de clarisses. Era acabat, l'edifici, el 1429 i el 5 de febrer del 1431 va començar-hi la vida conventual. Professaren en aquest monestir de Santa Clara, des del 1499 fins al 1750, successives nenes (al moment d'ingressar), noies o dones (vídues) de la família papal.

⁸¹ CIENFUEGOS, 1702: 723a (llibre VI, cap. II).

⁸² “A XXV del mes de juny de l'any MDXXXV, venint a València per visrey y capità general de la present ciutat y regne lo il·lustríssim y excel·lentíssim don Francisco Sandoval y Rojas, marquès de Dènia, comte de Lerma, gentilhom de la cambra de Sa Magestat, cavaller de l'hàbit de Santiago y comanador de la commanda de Mérida, parà en lo lloch de Mislata, en una alqueria de Hierony Calderó, mercader, mija legua de València, a on fonch visitat de tots los cavallers y persones principals de la present ciutat, y li donaren la benvenguda. Y lo molt il·lustre Capítol y señors canonjes, tenint en compte el meréixer de tan gran príncep, determinaren de fer-li embaxada per a donar-li la benvenguda [...]” (*El Libre de Antiquitats de la Seu de València*, 1994: 254-255, “[202] Venguda del marchès de Dènia per visrey a Velència”).

⁸³ Repetim que un dels secrets de tota profecia és el seu embolcall d'imprecisió que, quan no hi és de temps ni de lloc ni de persona, sol ésser-hi per l'ambigüitat de les paraules. Aquí, pel que fa a la frase llatina, només sabem qui va dir-la, i si un dia tenim controlat el vocabulari llatí de Vicent Ferrer amb les seves referències, potser la trobarem; o la sort arribarà tot llegint... Pel que fa a la frase catalana cal dir el mateix amb dos detalls afegits. En les taules alfabètiques de mots dels sermons catalans editats a l'*Arxiu de Textos Catalans Antics*, no n'he travat cap que m'hi acosti. En l'obra de SCHIB, 1977: 236, a través de la paraula “bou”, es remet al tercer volum de l'edició de sermons de la mateixa Schib (VICENT FERRER, 1975: 48, línia 19). Es tracta de l'esment d'aquesta bèstia en un passatge on el sant glossa el naixement de Jesús a la cova de Betlem. Per ara, doncs, no conec les fonts exactes d'aquestes dues expressions vicentines.

“En total son 25 las religiosas que con el apellido y la sangre de los Borjas han pasado por el monasterio”.⁸⁴ Sor Maria Gabriela Enríquez de Luna (1469?-1537), vídua de Pere Lluís de Borja i per segona vegada del seu germà Joan de Borja, ingressà al monestir amb la intervenció explícita del papa Alexandre VI. Tenia esperit de profecia, conten els historiadors.⁸⁵

La abuela del niño D. Francisco [*de Borja*], fue Doña María Enríquez, que era prima hermana del rey católico D. Fernando, la cual, siendo de poca edad, fue casada con D. Juan de Borja, Duque de Gandía, y habiendo perdido a su marido y quedado viuda de diez y ocho años, crió dos hijos que de él tuvo [...] [*ja professa al convent de Santa Clara, el seu fill*] dióle a entender que temía se había de morir su hijo D. Francisco. Mas ella respondió que no temiese, que no faltaría sucesión, y que aquel hijo sería tan grande intercesor suyo para con Dios, que vería cuán obligados le estaban él y ella de hacerle gracias y servirle por aquella merced que les había hecho en dársele.⁸⁶

Sor Francesca de Jesús de Borja i Enríquez (1498-1557) era la filla Isabel que Maria Enríquez tingué amb Joan de Borja i la precedí en l'ingrés al monestir. En ella es complí una profecia de fra Joan de Teixeda, el franciscà ja conegut en aquesta història, quan un bon dia li anuncià la seva mort i enterrament molt lluny de Gandia, al seu costat, i així es complí. Morí i fou enterrada al convent franciscà de Valladolid. També va tenir esperit de profecia.⁸⁷

Una tía de San Francisco de Borja, hermana de su padre el duque don Juan, llamada Doña Inés de Borja, fue de grande santidad y perfección, y se entró religiosa descalza de Santa Clara [...] *i com que entrà d'adolescent només pogué consolar la seva mare*] prometiéndola con luz del cielo que presto su hermano el duque D. Juan tendría un hijo que se llamaría Francisco y que con él no le faltaría sucesión de su casa, antes sería gloria suya para la tierra y para el cielo. [...] Cumpliose presto la profecía de la sierva de Dios, y la duquesa Doña Juana de Aragón se hizo preñada.⁸⁸

Ja de res no ens meravellem: Francesc de Borja, que on posava la planta dels peus xafava una profecia, se'ns ha contat, les tingué abans de néixer per visions de l'àvia i de la tieta. Res de nou ni sorprenent, si a més a més es té en compte que fou confessor del monestir el franciscà observant beat Pere Nicolau Factor (1520-1583), home artista en pintura, música i poesia, també matemàtic i místic, home replè del do de profecia.

Aquestes darreres notícies en la llarga, més que no ho sembla a primera vista, aventura de la família dels Borja valencians, em porten a la ploma un pensament que recull el filòsof Octavi Fullat en les seves memòries. Parlava un dia, recorda, amb un dominic, biblista notable, de qui recull aquestes paraules: “Quan era petit, el que m'interessava eren les històries, no els fets”.⁸⁹ Una veritat com un temple. La infantesa s'engresca amb contes i rondalles, xala amb les històries. Si alguna hora, però, volem ésser adults, haurem de tornar als fets del darrere... i a les seves interpretacions, és clar.

⁸⁴ AMORÓS, 1960-1961. La citació, del núm. 84: 400.

⁸⁵ AMORÓS, 1960-1961: núm. 84, 407.

⁸⁶ NIEREMBERG, 1901: 20-21.

⁸⁷ NIEREMBERG, 1901: 412.

⁸⁸ NIEREMBERG, 1901: 18-19.

⁸⁹ FULLAT, 2006: 377.

TERCERA PART: UNA PARAULA I UNA IMATGE DEL PODER

I si el sentit es dissimulés
darrere la fugida de les significacions?
Octavi FULLAT, *La meua llibertat*

Aquest és el lloc on esbrinar la circumstància de la redacció de la llarga pàgina de Francesc Benlloc sobre les prediccions vicentines atès que, com ja s'ha dit, ve a ser com una síntesi última, si més no en detallar que foren quatre. També el de començar a desembullar el vocabulari fins ara escampat per aquestes pàgines: vaticini, pronòstic, oracle, predicció i profecia. El lloc del perquè del títol triat amb un si és qüestió de Vicent o de Borja. I anar de dret endavant per trobar el sentit darrer, en la mesura que sigui possible, perquè les significacions també es desfan amb el pas del temps: aquells escuts d'armes, per exemple, amb els seus ors, gules i vairs... i bous, ja no ens diuen el mateix que fa cinc-cents anys, però poden tornar a ésser símbols parlants per a la nostra comprensió del rerefons de la història passada, per a la dels fets darrere de la llegenda i per al no autoengany de la present, ara que vivim en una història, per al nostre pla-nyiment i esperança, que parla amb grans banderes i constitucions, senyals pa-tents d'imposició –el poder ho és sempre, acceptat o no.

EL NUCLI DELS FETS ORIGINALS

Reprenquem unes paraules de Miguel Navarro: “Nos basta saber que con toda certeza hubo una intervención de tipo profético por parte de san Vicente Ferrer sobre Alfonso de Borja, en la niñez o juventud de éste, anunciándole su elección a la sede de Pedro, pues el mismo papa guardaba memoria de ello y algunos afirmaban haberlo oído de sus labios”.⁹⁰ Ara analitzem on s'assenta aquesta intervenció. Alfons de Borja recorda una promesa damunt del seu destí. No sabem si essent infant o adolescent. Sembla més aviat en temps d'infantesa, perquè la memòria hi fa present la mare o altre parent, que tampoc no se sap amb seguretat qui fou. El lloc, impossible de situar-lo amb exactitud. Les paraules no són pas concordants en els testimonis. Les paraules... Quina mare, si ha sentit dir del seu minyó: “teniu un fill molt espavilat, arribarà lluny”, no se'n recorda sempre? I el lector que s'imagini les mil variants de mots semblants, els tons de veu i la diversificada gesticulació; i la satisfacció materna més gran com més hagi crescut la fama de qui li ho digué. Etc. A quants infants no han dit els seus mestres, per exemple, que són desperts i prometen, i el mestre esdevé savi reconegut i el fill arriba a posició notòria i les veïnes ja velletes comenten: sí, ja ho deia el gran A quan va fer de mestre ací, que B arribaria lluny; i tant que l'encertà! No sabem què digué amb precisió mestre Vicent. El record passat per fantasia acoloreix imatges i revifa sinònims. No sabem què recordava la família ni què el jurista famós arribat al cardenalat. Diguem-ho amb paraula neta i clara: si Alfons de Borja no hagués passat de cardenal, no podria dir-se que “con toda certeza hubo una intervención de tipo profético por parte de san Vicente

⁹⁰ NAVARRO SORNÍ, 1999: 63.

Ferrer”. Potser algú es preguntarà si d’haver estat així, hagués fallat la profecia. Respondrem el dubte. Ara cal només afegir que, tret d’aquest boirós nucli que certament té solidesa com a fet, però no pas contingut precis o, si es vol, no en coneixem el seu abast vaticinador, tota la resta és lletra d’un altre discurs. També el mostrarem.

Més enllà d’aquest que anomenem nucli de fets, potser millor “un fet”, en la memòria del cardenal i en els testimonis del seu entorn, tots prou clars en l’asseveració, però igualment borrosos en la rememoració del mots vicentins, no hi ha res més amb llueur de fet històric. O potser sí: el vaticini de Jeroni Pau que per desconexença o oblit no pogué accedir a profecia. O tal volta ara sabem que ho fou.

UNA LLIÇÓ ETICOPOLÍTICA

Pius II, el preclar humanista, va ésser també un agut coneixedor de l’ànima humana.

Heus ací que en terres hongareses les tropes cristianes han abatut les turques i arriben a Roma les cartes que anuncien la victòria. Enea S. Piccolomini, historiador de l’Europa del seu temps, en dóna notícia. Explica que

auctores uictoriae tres Ionannes habiti, Legatus Cardinalis, cuius auspicio res gesta est, Huniades et Capistranus, qui praelio interfuere. Verum nemque Capistranus Huniadis, nemque idem Capistrani Huniades mentionem facere, in eis literis, quas Deo obtenta uictoria, siue ad Romanum Pontificem, siue ad amicos scripsere, per suum quisquam ministerium Deum dedisses Christianis uictoriam affirmavit. Aurissima honoris humana mens, facilius regnum et opes quam gloriam partitur. Potuit Capistranus patrimonium contemnere, uoluptates calcare, libidinem subigere, gloriam uero spernere non potuit. Dicat forsitam aliquis, non suum illi honorem curae fuisse, sed Dei, qui per pauperes et inermes rem Christianum saluare uoluerit. Cedimus huic assertioni, quamuis et Huniades ministrum se uictoriae, non auctorem dixerit.⁹¹

Joan de Capistrano arribà als altars l’any 1690 enaltit per Alexandre VIII, però ben al marge de la proclamada santedat, en el detall d’aquesta anècdota de la vanitat humana inserida en el moll dels seus ossos –com en els de tots!–, Piccolomini té més raó que un sant. La té tota. No hi fa res que es cobreixi la nuesa de l’apetit de glòria amb la capa de l’honor de Déu. Qui no glateix per un grapat, ni que sigui sota el mantell de la humilitat? Pot haver-hi excepcions, deuen ésser-hi, però no fou segurament així en el personatge de la història següent.

LA SITUACIÓ D’UN GOVERNADOR

El regne de València és una desfeta absoluta poques setmanes després del 25 d’abril de 1707. Aquell any, per sant Pere, un rei borbó, “por justo derecho de conquista”, l’aplanà en la pols i des d’aleshores la trepolla la bota dels governadors de torn. El marquesat de Llombai té també el seu governadoret. Quina fila pugui fer aquesta minúscula figura en l’escalafó de la borbònica monarquia del set-cents, no cal ni plantejar-ho. El títol d’autoritat que ostenta pot ésser sonor,

⁹¹ PIUS II, 1581: 403 (cap. VIII).

però no té gruix, no brilla per a ésser admirat. Un grapadet de glòria li aniria prou bé. Francesc Benlloc el cerca fent-se l'historiador del seu domini. La sort l'acompanya. Un Borja en fou el primer marquès i l'Església l'ha fet sant. El passat és narració d'una pretèrita celsitud que de retruc em fa gran a mi, pensa. El pal de paller del marquesat és aquest: els Borja i un sant dominicà que en va predir la glòria tres vegades, perquè ara sabem que dos foren papes i un tercer canonitzat. Bé, quatre, perquè també hi hagué la feta grossa de l'“Excelentissimo Sandoval azote de los moriscos dentro de este Reyno”. Una llosca intel·ligència entén que tres o quatre mugits de bou no són documents fefaents històricament parlant, però sí l'eco i ressò d'una excel·lència passada que explica, si no justifica, la que té el governador d'avui, autoritat suprema del marquesat.

L'obra de Francesc Benlloc és només una *Descripcion del Marquesado de Lombay su antiguedad, principio, y Señorío antiguo, y moderno*, amb el llenguatge ampul·lós de l'època, és a dir, des dels ulls d'un temps amb els seus pressupòsits que enclouen els esdeveniments i la creença religiosa que els interpreta. Una descripció acompanyada *con una puntual noticia de la actual consistencia de sus frutos, valores, y Gobiernos*, això és, el passat i el present que es clou amb l'exposició del govern, de l'estat de poder que es té sobre el marquesat exercit pel governador; encara que no es digui amb la transparència d'aquestes paraules, sinó entre ratlles. Un poder polític que, com tots, porta en objecte o en adagi el segell d'autoritat corroborat per la religió justificadora i garant d'autenticitat. Essent la glòria el vestit lluent del poder, F. Benlloc inicia la història del marquesat des ben enrere, abreviadament, “sin poderse saber otra cosa por el profundo silencio de los tiempos”,⁹² per arribar aviat al punt importat, el temps dels Borja. Al centre més o menys de l'exposició hi ha el fragment que copiem en nota,⁹³ on la descripció s'ha d'entendre per la coloració del seu llenguatge, que avui pot semblar-nos buit i de rara elegància, però que, situat a l'hora de la seva escriptura, pretenia infondre convicció. És per l'èmfasi de la narració que els esdeveniments i les raons apareixen creïbles. La presència de sant Vicent Ferrer, la de papes i prohoms polítics des del temps de Jaume I, avalen el poder per poc que en el present en resti.

---

⁹² BENLLOC, 1975: 39.

⁹³ “Suponiendo el antiguo distinguido esplendor, que queda notado en los antecedentes Capítulos de tantos Borjas, cuya antiguedad se despertó en tiempo de la Conquista de Valencia tan famosa por el Rey D.ⁿ Jaime en el año mil, doscientos, treinta y ocho, que dio fin en el ocho de Octubre día de S.ⁿ Dionisio Areopagita; En cuya conquista sin dificultad como vaga lucida estrella de Marte, sirvio como Gefe de el exercito de este victorioso Monarcha D.ⁿ Estevan de Borja, Héroe militar que se halló [*al text calló*] entre los pobladores, y florecio con el azero en el año mil doscientos y quarenta; Y aun en tiempo muy adelantado, y el de mil doscientos setenta y dos; antes de la muerte de el Rey D.ⁿ Jaime hubo otro Borja esclarecido en las armas llamado D.ⁿ Rodrigo, que sirvio en el Exercito, y conquista de Orihuela, y dejando por sentado la consavida vida, y progresos ajustados á la verdad de la Historia de el Pontifice Calixto accerrimo antipoda que fue del gran Mahometo, que como fiera desatada gano de le poder Christiano la gran Constantinopla, y reprimio en castigo de tantos Cismas y Heregias al imperio Griego, de que nuestro Pontifice estuvo muy irritado, siendo rayo Sol de la Iglesia militante: Se procederá de los que por linea recta fueron verdaderos Borjas. D.ⁿ Jofre de Borja, y Doms, que fue de el Combinado escudo de el Buey, y Cathalanas bandas de Doms, cuyo señal es el que se sigue Coronado [*hi ha un dibuix*]” (BENLLOC, 1975: 52).

LA PRECISIÓ DELS MOTS

No ens entretindrem en qüestions lèxiques a l'entorn de les paraules premonitores de sant Vicent. L'ús de “prognósticos” i “oráculos”, en el text de F. Benlloc, és més d'estil que no pas de matís significatiu. “Predicció” no és res més que un dir amb antelació i no té cap altre matís. Resten els gairebé sinònims exactes “vaticini” i “profecia”. Aquell potser generalment lligat al món pagà –en la nostra tradició–, mentre que aquest és el d'ús corrent i secular en la religió cristiana. Al final d'aquestes pàgines i ja ençà d'haver escrit ara una, ara l'altra, acabarem només amb “profecia”. El seu significat és aquest: expressa la coincidència entre unes paraules (algun cop gest o acte) pretèrites que amb grau divers de figuració poden encaixar-se amb un esdeveniment posterior que, passat aquest i recordades aquelles, s'interpreten com una successió encadenada per voluntat divina. Breument: unes coincidències que *a posteriori* un poder religiós sanciona com autèntica obra de Déu. L'exemple d'aquestes pàgines és entre unes paraules de Vicent Ferrer i el pontificat de Calixt III que l'Església assegura que són manifestació de la providència de Déu sobre el Borja i expressió de la santedat del dominic. El segon exemple són els díctics de Jeroni Pau dedicats al futur Alexandre VI, una coincidència no avaluada pel poder eclesiàstic i, per tant, no susceptible d'ésser acceptats com a autèntica profecia. Per això mateix mai no pot fallar-ne cap, perquè sempre és una descoberta i una ratificació posterior. Francesc Benlloc ho confirma en el moment que ha de clarificar qui és el tercer de la família a qui correspon el darrer mugit del bou. Entre Francesc de Borja i el cinquè marquès de Dènia, primer duc de Lerma, etc., i cardenal Sandoval-Rojas i de Borja,⁹⁴ només pot correspondre al primer per la santedat en ell reconeguda oficialment. L'autoritat, tanmateix, d'aquest altre personatge bé calia ornar-la també amb segell de profecia –el mateix mot en sentit popular, sense sanció eclesial– i es trobà, tot i que no en sabem encara la font: “El any nou darà un bram lo Bou; el any après, ni moros ni dinès', que traducido en el vulgar Castellano, quiere decir: ‘El año nuevo darà un bramido el Buey, y el año despues ni moros, ni dineros’”. Sentència rodona per coronar l'abanderat de l'expulsió dels moriscs.

També es confirma l'error en la profecia el *Dietari* de la Generalitat citada al començament dels testimonis majors. Atès que la notícia de l'elecció d'Alfons de Borja no podia arribar a Barcelona el mateix dia, sinó molts després, l'escriptura del dietari no amaga que fou redactada més tard, just quan ja es podia afirmar que la pretesa profecia referida als mesos de vida del nou papa no era autèntica, ho havia estat només en el sentit popular.

La profecia encara és més. Té una virtut sociopolítica que esdevé un puntal en el manteniment del poder. Conté una puixança sobre el cos social originada per la superació del temps. En ella el futur és un present en un passat (no es diu pas que sols es coneix en un futur encara més llunyà, evidentment) i, per tant, la potència de superació del temps ho és de la caducitat de tot el que hi està sotmès. Així, el poder derivat de profecies està per damunt de la caducitat, té valor d'eternitat. Potser no amb precisió conceptual, però absolutament com a mecanisme de control sociopolític. La credulitat general de la gent en dóna fe de segle en segle. Una confirmació indirecta d'aquesta potència, ens la mostra aquella dada de Pius II que atribueix el do de profecia a Calixt III. Piccolomini ha obtingut el capel cardenalici de les seves mans i sap perfectament que el poder del

⁹⁴ Vegeu BATLLORI, 1994: 47.

seu papa arrossega un dèficit de credibilitat des del dia de la seva coronació, que acabà amb una batalla campal entre els Orsini i els Colonna. No li calgué cap meditació prèvia, li fou suficient copsar la deu tradicional, implícita en la creença popular i en el discurs oficial perquè, davant de la coincidència de la victòria dels tres Joans sobre el turc a Hongria, aglutinada amb les expressions vehements dels desitjos pontificals que somiaven obtenir-la, des del mateix dia de la seva elecció, pogué amb naturalitat afirmar que Calixt tenia el do de profecia. L'alegria del papa confirmà la intuïció del cardenal quan va instaurar la festa de la Transfiguració del Senyor en memòria de l'esdeveniment.

EL BOU, UN GRAN SÍMBOL

Hom haurà considerat que és bella la sentència profètica de sant Vicent: “ter bos rugiet in hac domo”; i s'haurà adonat que cap dels testimonis majors ni menors no la reporta. Un petit detall. Avui per avui tot apunta que, anterior a F. Benlloc, hi hagué més d'un testimoni, però segurament només del segle XVII. Heus-ne ací un parell.

Y finalmente baste saber que de tan clara familia salieron aquellos dos sagrados Borjas que ocuparon la Silla de San Pedro con la dignidad suprema y ahora ocupan la posteridad con su fama. Y no falta quien crea que el Toro de su escudo ha de dar el tercer bramido, pues con esta metáfora respiró el espíritu de profecía por la boca de aquel Apóstol español San Vicente Ferrer.⁹⁵

Sí, una gran alenada del sant predicador, però restem sense saber-ne el quan, el com i l'on, ni el to de veu ni el seu context lingüístic. El segon, inèdit, es llegeix al microfilm 4703 de la Biblioteca Nacional de Madrid, que correspon al manuscrit *Compendio de la historia genealógica de la real familia de Borja y demás de mil líneas reales que la procrearon de príncipes soberanos de Europa*, de Juan Alonso Calderón. Fou una obra dedicada, arran de la beatificació de Francesc de Borja el 1624, al cardenal Gaspar de Borja i de Velasco.⁹⁶ Un petit detall, també.

Val a dir, tanmateix, que el jesuïta Á. Cienfuegos exposa en la introducció quins foren els escriptors que el precediren en la biografia de Francesc de Borja. Esmenta com a primera la mai no impresa de Dionisio Vázquez i les segueixen les de Pedro de Ribadeneyra, Philipo Ghisolfi, Juan Eusebio Nieremberg, el francès Verjur el 1662 i l'italià Daniel Bartoli. Haig de constatar-ho perquè en aquestes pàgines em limito a l'obra de J. E. Nieremberg, en la qual no he sabut veure aquest vaticini vicentí, i desconec si en la resta de biògrafs apareix.⁹⁷

Però el bou hi és des de Calixt III. Passa gairebé desapercbut durant aquest primer pontificat. És omnipresent en el d'Alexandre VI.⁹⁸ Al començament hem après que es tracta d'un símbol parlant lligat al nom de la família.

⁹⁵ CIENFUEGOS, 1702: 3b (llibre I, cap. I). El ja esmentat ací L. Pareja y Primo asseverava el 1728 que l'obra d'Á. Cienfuegos, aleshores ja cardenal, era “compendio de todas” las anteriors (vegeu PAREJA Y PRIMO, 1728: 9).

⁹⁶ Vegeu GARCÍA HERNÁN, 1999: 263. Sobre el cardenal Gaspar de Borja, vegeu BATLLORI, 1994: 53.

⁹⁷ Vegeu un llistat gairebé complet de biògrafs de Francesc de Borja i llurs edicions en les notes de l'article de GARCÍA HERNÁN citat en la nota anterior.

⁹⁸ “Hay literalmente cientos de representaciones del toro aquí [*els Apartaments Borja*]; no las he contado, pero quizá dos o tres cientos es una cifra baja” (SAXL, 1989: 165).

Ara, a les acaballes, descobrirem que és la imatge del poder d'una família. Fins i tot sembla que Vicent Ferrer ha vingut a corroborar-ho amb la seva sentència. L'objectivitat ens porta, doncs, a admetre que el discurs de la profecia només entra per l'oïda i normalment impressiona els creients en un sentit religiós; als altres els parla solament de coincidència, d'atzar. A l'entorn dels Borja, però, també hi ha el discurs de la imatge que, de més a més, s'aparella perfectament amb l'anterior. Si el de la profecia parla del mugit del bou, el de la imatge el mostra cepat a la mirada.

De tota manera, abans d'endinsar-nos-hi, hem de considerar una altra imatge, una escultura de sant Vicent Ferrer en el sepulcre de Calixt III. El seu nebot el féu bastir i, deixant de banda la seva accidentada història, es decidí col·locar-hi quatre sants, dos dels quals correspondrien als que canonitzà, això és, l'anglès Osmond de Salisbury i el compatriota Vicent Ferrer.⁹⁹ La seva figura és inconfusible, un llibre obert sostingut a la mà esquerra i el dit índex de la dreta alçada assanyala el cel on hi ha el Déu que ha d'ésser temut, "timete Deum".

Bé podríem dir que l'heràldic "bou passant" dels Borja, des del pontificat d'Alexandre VI, pastura indefallent al Vaticà; amb paraules de Fritz Saxl, "no sólo como un emblema de su escudo de armas, sino como criatura viva cargada de diversos significados".¹⁰⁰ I des d'aquest turó de Roma, a cavall dels segles xv i xvi, la seva figura relluïa per als bons i ombrejava per als enemics. Era el símbol del poder d'aleshores que admetia a la vida Pico della Mirandola i menava Giacomo Savonarola a la foguera. Però no es tracta pas de fer frases amb les accions del govern pontifici, sinó d'anar a les arrels de la concepció d'aquest poder que davant de tothom es visualitzava en la història d'un bou i així esdevenia metàfora de la història que teixia Alexandre VI. M. Carbonell esmenta la interpretació que Claudia Cieri Via –i d'altres com el citat Fritz Saxl– fa del significat de la Sala dels Sants en els Apartaments Borja vaticans. "Es configura com la summa del programa iconològic de tot l'Apartament. El mite d'Osiris representat a les voltes és una celebració del Papa en una mena d'apoteosi que resulta de la identificació d'Alexandre amb el déu egipci i, per tant, amb Crist en el tema comú de l'Encarnació, Mort i Resurrecció (misteri profetitzat per les Sibils [com ho sabem per la sala on són representades junt amb els profetes]). El programa es manifesta simbòlicament en les escenes dels sants a través de la *imitatio Christi*. El mite d'Osiris seria una al·legoria cristològica i, al mateix temps, borgiana".¹⁰¹ És així perquè, com ha escrit la mateixa Cieri Via, cal tenir-hi present la justificació última que es troba en les paraules d'Annio da Viterbo: "sacrae enim haec effigies sunt, quae mox cernentem cogunt petere quid haec significant sacrae enim litterae dicuntur, quae magis ad secretum aliquid significandum quam ornatum apparent cuilibet aspicienti institutae".¹⁰² En efecte, si repassem la decoració d'aquesta sala topem, afirma Carbonell, amb incògnites que són als seus murs, però "molt més estranya [...] és la decoració de les voltes, amb representacions del mite d'Isis-Osiris combinada amb escenes de la història d'Io-Argos. A l'intradós de l'arc que migparteix l'estança hi ha cinc cassetons que contenen la faula grega: la trobada entre Io i Júpiter [...]; Juno sorprèn els amants, però Io ja es veu convertida en vaca per amagar la infidelitat de Júpiter; Mercuri intenta endormiscar amb el so de la flauta a Argos; Io, convertida en Isis, reina i

⁹⁹ Vegeu CARBONELL, 1992: 418-420.

¹⁰⁰ SAXL, 1989: 164.

¹⁰¹ CARBONELL, 1992: 473.

¹⁰² CIERI VIA, 1985: 89-90. Aquest text prové de l'obra del viterbitense *Antiquitates variorum volumina* i Cieri les cita novament a CIERI VIA, 1989: 185.

legisladora d'Egipte, seu en un tron entre un jove (Mercuri o Hermes Trismegiste) i un ancià (Moisès), legisladors dels egipcis i dels hebreus, respectivament [...]. No cal remarcar la identificació d'Io-Isis-vaca amb el símbol borgià del toro. A les voltes es reproduïx en vuit escenes el mite egipci d'Osiris, el déu solar, germà i espòs d'Isis. [...] Comença amb el matrimoni d'Isis i Osiris; [...] tres escenes mostren a Osiris ensenyant al poble l'aprofitament de la terra [...] està sentat en un tron, ubicat en un temple coronat per Judit (escena de la llaurada) i per David (escena de la recollida de fruita). [...] A l'altra volta es reproduïx la mort i resurrecció d'Osiris. La primera escena mostra Set (Tifó pels grecs) assassinant a son germà Osiris; a l'esquerra hi ha un noi fugint amb un gos als braços (segurament Anubis, fill d'Osiris). A la posterior escena, Isis recull les restes d'Osiris, trossegades per Tifó, i les diposita en un sepulcre piramidal, emmarcat per un temple coronat per Neptú, en aquest cas Neptú egipci, fill d'Osiris i benefactor de la humanitat. Després Osiris ressuscita en forma de bou Apis, sortint de la piràmide. Finalment, la història acaba amb la processó triomfal d'Apis, aquest en un temple com els anteriors, però coronat per Hèrcules egipci, fill d'Isis i Osiris, venjador del seu pare quan mata a Tifó i aclamat, entre altres proeses com a rei d'Hispania".¹⁰³

La citació ha estat llarga, potser en excés, però el record del mite egipci ens és útil per entendre el bou borgià. Més encara ho és conèixer l'inspirador d'aquesta iconografia de la Sala dels Sants. Fou el dominicà Giovanni Nanni, conegut com a Annio da Viterbo (1432/37-1502), doctorat en teologia a Florència. Un dia inventà la genealogia dels Farnese com a descendents directes d'Osiris, i el cardenal Alessandro d'aquesta família l'aprecià. Aquest cardenal fou nomenat tresorer general d'Alexandre VI i els lligams entre la cúria i ell s'estrenyeren. La bibliografia aportada pel mateix M. Carbonell i altres serviran al lector interessat.¹⁰⁴ Ara, aquí, només caldrà donar un parell de dades i després considerar-les. Alexandre conegué personalment aquest frare, amb tota probabilitat, a Viterbo durant la tardor del 1493, quan es feien els frescs de les estances vaticanes... i el 1499 fou nomenat pel papa *magister sacri palatii*.¹⁰⁵ Annio da Viterbo s'inventà uns orígens egipcis dels Farnese i, per damunt d'aquesta família, els de la terra d'Etrúria antiga –la seva terra natal– i fins els de la monarquia hispana. Però, a més a més de tanta fantasia, fou un teòleg prou brillant en proposar aquesta mitologia com una prefiguració del Crist, talment ja els Sants Pares havien parlat de llavors cristianes en l'antiguitat grega. En els anys del darrer quart del segle XV la coneixença del món egipci ampliava les interpretacions patrístiques i les prediccions de les Sibilles. Res no tenia d'estrany, per tant, el mite d'Osiris, en el qual el bou Apis n'és l'encarnació ressuscitada. Hom ha considerat que no és fàcil conjuminar semblant mite amb la teologia cristiana, però no m'ho sembla pas des d'aquest principi hermenèutic de la prefiguració. I si, de més a més, hi sumem la polisèmia dels signes pictòrics, encara menys. No es pot pas confondre en línia recta Osiris-Crist-papa Borja, no; solament es tracta de veure'n la polisèmia com qui mira un poliedre: no es confonen pas les cares, l'una no és l'altra, totes el constitueixen i aquella que per fe col·loques enfront de la teva creença, aquella és on conflueixen les altres. Crist

¹⁰³ CARBONELL, 1992: 479-480. Prego al lector que sumi a la present citació la rica descripció que en fa Fritz Saxl en la seva obra ja citada (SAXL, 1989: 166-167), on, per exemple, es detalla la creença en un Osiris com a pare del pacifisme en els orígens de la humanitat, segons la font de Diodor de Sicília.

¹⁰⁴ Vegeu, per exemple, ROWLAND, 1998: 270, nota 23.

¹⁰⁵ CARBONELL, 1992: 481-482.

ressuscitat té al darrere la simbologia de mites que l'anuncien i al costat el seu vicari... Millor dit: el té als seus peus, agenollat davant la tomba buida a la Sala dels Misteris de la Fe.

Amb unes pàgines denses de referències textuais i travades amb una lògica de simbologia artística, Ingrid D. Rowland té raó, al meu entendre, quan afirma que els Apartaments borgians del Vaticà volen ésser la imatge, això és, el discurs visual, d'una nova Alexandria –“The ‘New Alexandria’ and the Borgia Apartments in the Vatican”. En la decoració d'aquestes sales no solament hi ha tot el que fins aquí s'ha recordat sumàriament, sinó també l'eufòria que l'obra de Marsilio Ficino i els seus seguidors havien despertat assegurant que l'antiga saviesa egípcia, representada eminentment per Hermes Trismegiste, més la legislació de Moisès i les ensenyances dels profetes i el platonisme grec, conflueixen en un immens preanunci del cristianisme. “The parallel between the death and resurrection of Osiris and the death and resurrection of Christ was self-evident to late fifteenth-century humanists; the implied connection between the Apis bull and the Borgia bull also implied connection between Christ and His vicar the pope, implication reinforced in the Sala dei Misteri della Fede when the specific mystery at which Alexander bears witness is the mystery of the Resurrection”.¹⁰⁶ I si ho recordem amb més detall, escriurem que “el extraordinario carácter egipcio de los frescos pintados por Pinturicchio en las dependencias vaticanas de los Borgia por encargo de Alejandro VI debe ser enmarcado en el contexto de la controversia alrededor de Pico [della Mirandola] y su obra, en el ámbito de la cual el papa había tomado tan decidida posición a favor del mago”.¹⁰⁷ Sembla prou evident que Alexandre VI havia copsat i acceptat les tesis dels humanistes neoplatònics que parlaven d'una *prisca theologia*, d'una antiga teologia en un sentit de primigènia i no pas de vella en anys. Era a l'origen remot de la saviesa humana, la qual havia rebut guspises de la saviesa divina arreu i sempre i que ara conflueix, als ulls dels humanistes, en un magne anunci de la saviesa definitiva inserida en el credo cristià. “Ficino i Pico habían usado la *prisca theologia* y el neoplatonismo como las bases de una síntesis religiosa cristiana, en la que todos los filósofos paganos aparecían como precursores y profetas del cristianismo”.¹⁰⁸ En aquesta línia interpretativa és concloent la lectura de la Sala dels Sants: “Debajo del asesinato de Osiris se representa la disputa de Santa Catalina, que tuvo lugar en Alejandría de Egipto. El emperador pagano que escucha atentamente los argumentos de la santa [...] está sentado en un trono decorado con una cabeza de toro. De esta manera se representa al emperador como sucesor de Osiris. Apis en el trono de Egipto. El toro aparece incluso una segunda vez en el cuadro sobre el arco de triunfo con el lema: *Pacis Cultori*. [...] Pero el arco tiene obviamente una razón de ser. En su coronación el Papa había sido aclamado como *Pacis Pater*; por tanto, no puede haber duda sobre qué triunfo

¹⁰⁶ ROWLAND, 1998: 53.

¹⁰⁷ YATES, 1994: 139.

¹⁰⁸ YATES, 1994: 205. Remeto el lector a unes pàgines interessants a l'entorn de la *prisca theologia*: PERUGINI, 1984: 15-40 (cap. I). L'any 1521 ja escrivia amb naturalitat, Joan Lluís Vives, i amb exultança aquestes paraules: “inducitur Timaeus, Platonis magister, roganti Socrati de superioris et inferioris mundi natura, deque rerum omnium principio disserens: ostendit multis verbis Timaeus rerum originem, quam Moyses in libro Genesis brevi sermone depinxit; transtulit in eum librum Plato plurimum antiquorum philosophiae; transtulit multo plus Hebraicae theologiae, ac Aegyptiae: ¡O felix Plato, qui utriusque philosophiae tantam lectionem habuisti!” (VIVES, 1782: 84). Aquell mateix any adollava coneixements d'Aristòtil, Teòcrit, Plató, Zenó, Plotí, etc., i fins l'Ègloga VIII de Virgili (73-75) entorn de la Trinitat en el comentari al llibre X, cap. XXIII de l'obra augustiniana *De Ciuitate Dei* (vegeu VIVES, 1993: 407-410).

se supone que conmemora el arco. El toro y el lema dan la respuesta. Así tenemos en este cuadro en honor de Santa Catalina al toro pagano Apis sobre el trono del emperador, y el animal del Papa, el sucesor cristiano de Apis, sobre el arco de triunfo”.¹⁰⁹

Si s’ha d’atribuir el segon mugit del bou al segon papa Borja, no pot negar-se que tot i insonor, però sí visible, es féu present i entenedor com a poder: el de Crist exercit per ell. Un poder no solament espiritual. Era també un poder terrenal. Considerant aquest punt, el fet de lligar el mite egipci amb el papa permetia a Annio da Viterbo construir un discurs de significat ben pedestre i facilitava a tothom una manera bella d’entendre’l. “Dotant Alexandre d’una genealogia osiriana [...], Annio da Viterbo el convertia en el legítim representant i, no cal dir-ho, governant dels etruscos, tant en l’esfera espiritual com en l’àmbit terrenal. Dit d’una altra manera, Annio havia trobat la justificació del Estats Pontificis, fàcilment identificables des del punt de vista geogràfic amb l’antiga Etrúria, per tal d’assegurar un estat centralitzat sota el control directe del papa [...]. D’aquesta manera, a l’Apartament Borja del Vaticà es reproduïxen dos cicles iconogràfics superposats i complementaris, la il·lustració en imatges dels dos projectes ideològics que defineixen el pontificat d’Alexandre VI: un programa teològic tradicional i un programa polític innovador”.¹¹⁰

És el mateix papa Alexandre qui en metàfora és un bou present de racó en racó, en pintura i en marbre, en paper i en estendard. És el bou de la moneda de la profecia escatològica de Joan Alemany. El seu mugit ja no podia ésser més ressonant. Ha esdevingut apocalíptic. I, a la vegada, conflueixen de nou el discurs de la paraula profètica i el d’una imatge contradictòria. Sí, un bou pacífic, però poderós com a rei de Roma i com a nou David de la fi dels temps. Per això ara, en la darrera plana, sabem millor que darrere dels significats polisèmics s’amaga el sentit d’una acció política i el d’una esperança religiosopolítica, el mil·lenarisme messiànic previ a la fi del món.

Resta, abans no arribem al final d’aquestes pàgines, respondre una pregunta que hi és des del començament Es tracta de vaticinis vicentins o borgians? Voleio una resposta: són profecies polítiques dels Borja amb l’hàbit de sant Vicent Ferrer. No penso pas que fossin altra cosa llevat d’aquesta, ben seriosa, per cert. No li calien pas al dominicà de València. Eren utilíssimes al papat, a la seva família i als qui, fins ben ençà dels segles, n’han pogut treure profit. “Aquí llegamos de nuevo al punto central. Es sintomático en Alejandro, el peligroso personaje Borgia en lucha por el poder, que además de decorar el Apartamento con una mezcla de temas paganos y cristianos, que escogiera en la herencia clásica el símbolo del toro y que lo relacionara con la genealogía de su familia que era su constante empeño para alcanzar un poder cada vez mayor; y que vincula el toro pagano con el animal de su escudo por medio de un método que retrocede a las ideas religiosas de los primitivos clanes. Es esta elección y este método lo que señala a Alejandro como un verdadero Borgia, y es su aplicación lo que nos irrita”.¹¹¹

I per si algú pogués dubtar encara que darrere de tanta simbologia, sota el conjunt de significacions que Saxl, Rowland, Cieri Via i tants estudiosos evidencien, el sentit profund és la realitat del poder, recordaré dues últimes dades. Niccolò Maquiavel s’explica: “se alcuni mi ricercassi donde viene che la Chiesa,

¹⁰⁹ SAXL, 1989: 169.

¹¹⁰ CARBONELL, 1992: 487.

¹¹¹ SAXL, 1989: 172.

nel temporale, sia venuta a tanta grandezza, con ciò sia che, da Alessandro indietro, e potentati italiani, e non solum quelli chi se chiamavano potentati ma ogni barone e signore benché minimo, quanto al temporale la estimava poco, e ora uno re di Francia ne trema, e lo ha possuto cavare di Italia e ruinare e Viniziani”, en dóna la resposta, recomptats els fets històrics anteriors al papa Alexandre, “il quale di tutti e pontefici che sono stati mai, mostrò quanto uno papa e con il denaio e con le forze si posseva prevalere” i continua detallant aquesta estratègia de govern.¹¹² Més. Si els Apartaments Borja són la simbologia del poder, a més a més de la *prisca theologia* i l'humanisme artístic, etc., etc., també ho són les paraules que en aquestes sales, segons Maquiavel, pronunciava Alexandre com a governant, on “non face mai altro, non pensò mai ad altro che a ingannere uomini, e sempre trovò subietto da poterlo fare. E non fu mai uomo che avessi maggiore efficacia in asseverare, e con maggiori giuramenti affermassi una cosa, che la osservassi meno; nondimeno sempre li succedero li inganni ad votum, perché conosceva bene questa parte del mondo”. I se'n treu una lliçó: “debbe adunque avere uno principe gran cura che non gli esca mai di bocca una cosa que non sia piena delle soprascritte cinque qualità; e paia, a vederlo e udirlo, tutto pietà, tutto fede, tutto integrità, tutto umanità, tutto religione. E non è cosa più necessaria a parere di avere che questa ultima qualità”.¹¹³ Si fou així de crua la política del papa Alexandre VI, la història prou bé que la matisa assegurant-ne les vegades que fou certa i eliminant-ne les exagerades a què donen peu les paraules de to apodíctic de Maquiavel. Al costat, però, de la visió política des de la diguem-ne teoria maquiavèlica exemplificada en aquest papa –i en el rei Ferran el Catòlic!, no s'ha pas d'oblidar– hi ha una dada de carrer, d'aquelles que bateguen entre el poble i que mereix el darrer apartat d'aquestes pàgines.

UNA DARRERA PROFECIA

El segon papa Borja també fou percebut com un gran poder negatiu. Era, evidentment, inevitable. “La morte di questo Pontifice fu grata a tutti universalmente, e massime per la crueltà che usava il figliuolo”.¹¹⁴ Els seus enemics feien córrer que al Tíber s'ofegarien les vedelles i Júpiter enviaria el bou, és a dir, el mateix papa –a “Tu que ets un bou”, se li adreçava Pasquinate di Pietro Aretino–¹¹⁵ a l'infern. “Y después de la muerte de Alejandro un poeta aprovechó la oportunidad para decir que la profecía de San Cataldo se había hecho realidad, la que predecía que sería la hora oscura de Italia ‘quando el bo in Italia parirebbe’ –cuando el buey apareciera en Italia”.¹¹⁶ Els enemics ja predeien els mals des del començament. Quan a Perugia il Maturanzio escriu en la seva crònica l'elecció de Roderic de Borja, es llegeix després d'una coma: “e mentre visse, tutta Italia gia in ruina et in guerra”, per afegir sota la data de 1498: “si la mia memoria non erra, papa Alexandro, del quale natura era vedere Italia destrutta...”.¹¹⁷ L'aparició, ara i aquí, d'una nova profecia, no té tampoc res d'estrany. Només s'ha de llegir la dada que Stefano Infessura escriví en el seu *Diario della Città di Roma*: “A. D. 1493. Mortuus fuit imperator Federicus et cum eo perie-

¹¹² MACHIAVELLI, 1954: 37 i 38.

¹¹³ MACHIAVELLI, 1954: 57-58.

¹¹⁴ GORI DA SENALONGA, 1748: col. 1012.

¹¹⁵ Vegeu SAXL, 1989: 166.

¹¹⁶ SAXL, 1989: 166.

¹¹⁷ MATARAZZO, 1851: [3] i 78.

runt omnes prophetiae”, per deduir, com tantes vegades, la realitat contrària.¹¹⁸ Aquesta és una de les profecies que més vitalitat demostrà tenir al llarg del segle XVI: “Prophetia S. Cataldi [...] reperta A. D. 1492 in ecclesia tarentina vivente adhuc et regnante Ferdinando Alphonsi primi filio, nuper autem [...] in lucem edita per fratres S. Marie Montis Oliveti, a quibus inventa fuit in Sicilia in biblioteca regis Alphonsi secundi [...]”, i de la qual ens en dona la notícia el mateix S. Infessura.¹¹⁹ El lligam d’aquesta profecia amb Itàlia mai no s’esvaí, com es comprova en un text del 1603, *Les Pléiades* –comentari a les profecies de Nostradamus– de Jean-Aimé de Chavigny –de qui fou deixeble–, quan escriu: “Pléiade premiere, dite Electre qui est une vaticination de S. Cathalde, iadis Evesque de Trente, retirée d’une livre intitulé, *Des calamitez de l’Italie*”.¹²⁰ La coincidència de dates no deixa d’ésser sorprenent. Aquell 1492 fou verament un any que va tenir tots els colors de la història: guerres i festes, sermons i discursos, els fets i les interpretacions... i les profecies no podien pas faltar-hi i no desaparegueren amb la mort de Frederic III, emperador romanogermànic. Que doncs, després de la seva mort, Alexandre VI fos identificat amb el personatge negatiu de les profecies de sant Cataldo, fou ben normal.

I poc més, sospito, resta per dir. O potser sí, això: darrere els versos d’Ovidi, “Quin mal feren els bous, animals sense enganys ni mentides, innocents i senzills, que tots els treballs resisteixen?”, ara hi descobrim un nou sentit, la resistència, la força del poder.

Manresa, gener-maig del 2007

BIBLIOGRAFIA

- AMORÓS, 1960-1961: León AMORÓS, “El monasterio de Santa Clara de Gandía y la familia ducal de los Borjas”, *Archivo Iberoamericano*, any XX, núm. 80 (1960), p. 441-486; any XXI, núm. 84 (1961), p. 391-458.
- ANTIST, 1575: Vicent Justinià ANTIST, *La vida, y historia del apostolico predicador sant Vicente Ferrer Valenciano, de la orden de sancto Domingo: Compilada pot F. Vicente Iustiniano Antist, Lector de Theologia en la universidad de Luchebte, de la misma orden. Dirigida a los Ilustres Señores los Señores Jurados de Valencia [...]*, València: Pedro de Huete, 1575.
- ANTONÍ DE FLORÈNCIA, 1502: ANTONÍ DE FLORÈNCIA, *Tertia pars Hystorialis venerabilis domini Antonini*, Basilea: Nicolaus Kesler, 1502.
- BATLLORI, 1994: Miquel BATLLORI, *La família Borja*, València: Tres i Quatre, 1994 (Obra completa, IV).
- BENLLOC, 1975: Francesc BENLLOC, *Descripcion del Marquesado de Lombay su antiguedad, principio, y Señorío antiguo, y moderno con una puntual noticia de la actual consistencia de sus frutos valores, y Gobiernos compuesta por el Dr. Dn. Franco. Benlloch Abogado de los Rs. Consejos, y Governador de dicho Marquesado año 1756*, [Llombai, 1975].

¹¹⁸ Vegeu la referència a REEVES, 1993: 337.

¹¹⁹ REEVES, 1993: 358, nota 1.

¹²⁰ Vegeu REEVES, 1993: 386, nota 2, i HALBRONN, 2002.

- Biografía y escritos*, 1956: *Biografía y escritos de San Vicente Ferrer*, Madrid, 1956 (Biblioteca de Autores Cristianos, 153). [A cura de José M. de Garganta i Vicente Forcada]
- BUSQUETS, 1998: Loreto BUSQUETS, *Impresos españoles del siglo XVI en Lombardía*, Kassel: Reichenberger, 1998.
- CARBONELL, 1992: Marià CARBONELL, "Notes sobre la iconografia de l'Apartament Borja del Vaticà", dins Mario MENOTTI, *Els Borja*, València: Bancaixa, 1992, p. 387-487.
- CIENFUEGOS, 1702: Álvaro CIENFUEGOS, *La heroica vida, virtudes y milagros del grande S. Francisco de Borja, antes Duque quarto de Gandía y después Tercero General de la Compañía de Jesús*, Madrid: Juan García Infanzón, 1702.
- CIERI VIA, 1985: Claudia CIERI VIA, "Mito, allegoria e religione nell'appartamento Borgia", dins *Le arti a Roma da Sisto IV a Giulio II. Corso di Storia dell'Arte Moderna I. Prof. Maurizio Calvesi. Anno Academico 1984-85*, [Roma]: Il Bagatto, 1985. [A cura d'Anna Cavallaro]
- CIERI VIA, 1989: Claudia CIERI VIA, "Sacrae efficies es signa arcana: la decorazione di Pinturicchio e scuola dell'appartamento Borgia in Vaticano" dins *Roma, centro ideale della cultura dell'Antico nei secoli XV e XVI. Da Martino Val Sacco di Roma, 1417-1527*, Milà: Electa, 1989. [A cura de Silvia Danesi Squarzina]
- COMPANY, 2002a: Ximo COMPANY, *Alexandre VI i Roma. Les empreses artístiques de Roderic de Borja a Itàlia*, València: Tres i Quatre, 2002.
- COMPANY, 2002b: Ximo COMPANY, "Lleida en la projecció dels Borja", dins *Diplomatari Borja*, 1, València: Tres i Quatre, 2002, p. 229-242.
- Cronaca di anonimo veronese*, 1915: *Cronaca di anonimo veronese, 1446-1488*, Venècia, 1915. [A cura de Giovanni Soranzo]
- CUELLA ESTEBAN, 2005: Ovidio CUELLA ESTEBAN, *Bulario Aragonés de Benedicto XIII, II: La curia itinerante (1403-1411)*, Saragossa: Institución Fernando el Católico, 2005.
- Dietaris de la Generalitat de Catalunya*, 1994: *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*, I: *Anys 1411 a 1539*, Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1994. [A cura de Josep Maria Sans Travé et alii].
- DURAN; REQUESENS, 1997: Eulàlia DURAN; Joan REQUESENS, *Profecia i poder al Renaixement*, València: Eliseu Climent, 1997.
- El Libre de Antiquitats*, 1994: *El Libre de Antiquitats de la Seu de València*, València: Institut Universitari de Filologia Valenciana; Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1994. [Estudi i edició a cura de Joaquim Martí Mestre]
- ESCARTÍ, 1991: Vicent Josep ESCARTÍ, "Les 'profecies' de Fra Joan Escuder. Notes a l'edició de les versions dels segles XVII i XVIII", *Almaig. Estudis i Documents*, VII (Ontinyent, 1991).
- FERNÁNDEZ DE CÓRDOVA MIRALLES, 2005: Álvaro FERNÁNDEZ DE CÓRDOVA MIRALLES, "Imagen de los Reyes Católicos en la Roma pontificia", *En la España Medieval*, 28 (2005), p. 303-304.
- FULLAT, 2006: Octavi FULLAT, *La meva llibertat*, Manresa; Barcelona: Angle, 2006.
- GARCÍA HERNÁN, 1999: Enrique GARCÍA HERNÁN, *Francisco de Borja, Grande de España*, València: Edicions Alfons el Magnànim, 1999.
- GORI DA SENALONGA, 1748: Giacomo GORI DA SENALONGA *Historia della città di Chiusi in Toscana dall'anno DCCCCXXXVI al MDXCV*, I, Florència: Typo-

- graphia Petri Cajetani Viviani, 1748 (Rerum italicarum scriptores ab aerae christianae millesima ad millesimum sexcentimum quorum potissima pars nunc primum in lucem prodit ex florentinarum Bibliothecarum codicibus).
- HALBRONN, 2002: Jacques HALBRONN, *Le texte prophétique en France, formation et fortune*, Villeneuve d'Ascq: Presses Universitaires du Septentrion, 2002.
- ILLESCAS, 1583: Gonzalo DE ILLESCAS, *Segunda Parte de la Historia Pontifical y Cathólica [...]*, Saragossa: Domingo de Portonariis, 1583.
- LLADONOSA I PUJOL, 1970: Josep LLADONOSA I PUJOL, *L'Estudi General de Lleida del 1430 al 1524*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1970.
- MACHIAVELLI, 1954: Niccolò MACHIAVELLI, *Opere*, Milà; Nàpols: Riccardo Riccardi, 1954. [A cura de Mario Bonfantini]
- MAFFEI, 1526: Rafaele MAFFEI, *Commentarium urbanorum Raphaelis Volaterrani, octo et triginta libri cum duplici eorundem indice secundum tomos collecto. Item Oeconomicus Xenophontis, ab eodem latio donatus, Venundantur, Ioanni Paruo, Iacobo Badio, Claudio Cheualdonio & Conrado Resch*, París: Officina Ascensiona, 1526.
- MATARAZZO, 1851: Francesco MATARAZZO, "Cronaca della città di Perugia dal 1492 al 1503", *Archivio Storico Italiano*, XVI/2 (Florència, 1851), p. 1-243.
- NAVARRO SORNÍ, 1999: Miguel NAVARRO SORNÍ, "Documentos inéditos sobre el Vaticinio de San Vicente Ferrer a Alfonso de Borja, la Torre de Canals y los abuelos paternos de Alejandro VI" dins *Teología en Valencia: raíces y retos. Buscando nuestros orígenes, de cara al futuro. Actas del X Simposio de Teología Histórica (3-5 marzo 1999)*, València, 2000, p. 59-71.
- NIEREMBERG, 1901: Juan Eusebio NIEREMBERG, *Vida de San Francisco de Borja, Duque cuarto de Gandía, Virrey de Cataluña y después Tercer General de la Compañía de Jesús*, Madrid: "Apostolado de la Prensa", 1901.
- PAREJA Y PRIMO, 1728: Luis PAREJA Y PRIMO, *Canals ilustrada. Historia de las personas Venerables, y Varones Ilustres que ha avido naturales de la Universidad de Canals en el Reyno de Valencia*, València: Antonio Balle, 1728. [Edició facsímil amb una nota preliminar per Josep Palacios, Canals, 1978]
- PAU, 1986: Jeroni PAU, *Obres*, II, Barcelona: Curial, 1986. [A cura de Mariàngela Vilallonga]
- PERARNAU I ESPELT, 1988-1989: Josep PERARNAU I ESPELT, "El text primitiu del *Mysterium cymbalorum Ecclesiae* d'Arnau de Vilanova", *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 7/8 (1988-1989), p. 7-169.
- PERARNAU I ESPELT, 1998: Josep PERARNAU I ESPELT, recensió d'Eulàlia DURAN; Joan REQUESENS, *Profecia i poder al Renaixement*, València: Eliseu Climent, 1997, dins *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 17 (1998), p. 651-654.
- PERARNAU I ESPELT, 1999: Josep PERARNAU I ESPELT, "Cent anys d'estudis dedicats als sermons de sant Vicent Ferrer", *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 18 (1999), p. 9-62.
- PERUGINI, 1984: Raynaldo PERUGINI, *La Memoria Creativa. Architectura ed Arte tra Rinascimento e Illuminismo*, Roma: Officina Edizioni, 1984.
- PIUS II, 1581: *Aenae Sylvii Piccolominei [...], opera quae extat omnia [...] his quoque accessit Gnomologia ex omnibus Sylvii operibus collecta [...] Europa sui temporis*, Basilea: Henric Petrina, 1581.

- PIUS II, 1984: *Commentarii rerum memorabilium que temporibus suis contingerunt. Ad codicum fidem nunc primum editi ab Adriano van Heck*, I, Città del Vaticano: Biblioteca Apostolica Vaticana, 1984.
- PLATINA, 1479: *Platine in Uitas Summorum Pontificium [...]*, [Venècia]: Iohannis de Colonia Agripinensi eiusque socii Iohannis Mathen de Gheretmem, 1479.
- PONS ALÓS, 2002: Vicent PONS ALÓS, “L’heràldica dels Borja”, dins *Diplomatari Borja*, 1, València: Tres i Quatre, 2002, p. 163-181.
- POU Y MARTÍ, 1996: José POU Y MARTÍ, *Visionarios, beguinos y fraticelos catalanes (siglos XIII-XV)*, Alacant: Instituto de Cultura Juan Gil-Albert; Diputación Provincial de Alicante, 1996. [A cura d’Albert Hauf i Valls]
- REEVES, 1991: Marjorie REEVES, “Cardinal Egidio of Viterbo and the Abbot Joachim”, dins *Il profetismo gioachimita tra Quattrocento e Cinquecento. Atti del III Congresso Internazionale di Studi Gioachimiti. S. Giovanni in Fiore, 17-21 settembre 1989*, Gènova: Marietti, 1991. [A cura di Gian Luca Postestà]
- REEVES, 1993: Marjorie REEVES, *The influence of prophecy in the Later Middle Ages. A study in Joachimism*, Notre Dame; London: University of Notre Dame Press, 1993.
- ROWLAND, 1998: Ingrid D. ROWLAND, *The Culture of the High Renaissance. Ancients and Moderns in sixteenth-century Rome*, Cambridge University Press [USA], 1998.
- SAXL, 1989: Fritz SAXL, *La vida de las imágenes. Estudios iconográficos sobre el arte occidental*, Madrid: Alianza, 1989.
- SCHIB, 1977: Gret SCHIB, *Vocabulari de Sant Vicent Ferrer*, Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana, 1977.
- SORANZO, 1955: Giovanni SORANZO, “Pietro Martire d’Anghiera ‘laudator’ di re Ferdinando d’Aragona e di Isabella di Castiglia nel suo epistolario”, dins *Vida y obra de Fernando el Católico*, Saragossa: Institución Fernando el Católico (C.S.I.C.), 1955.
- SORIÓ, 1950: Baltasar SORIÓ, *De viris illustribus Provinciae Aragoniae Ordinis Praedicatorum*, València: Instituto Valenciano de Estudios Históricos; Institución Alfonso el Magnánimo, 1950. [A cura de José M. de Garganta Fábrega]
- THORNDIKE, 1934: Lynn THORNDIKE, “Jerome Torrella on astrological images”, *A History of Magic and Experimental Science*, IV, New York: Columbia University Press, 1934.
- VICENT FERRER, 1975: SANT VICENT FERRER, *Sermons*, III, Barcelona: Barcino, 1975 (Els Nostres Clàssics, B, 6). [A cura de Gret Schib]
- VICIANA, 1972: Martí DE VICIANA, *Crónica de la ínclita y coronada ciudad de Valencia*, II, València: Universidad de Valencia, 1972. [A cura de Sebastián García Martínez]
- VILLANUEVA, 1806: Joaquín Lorenzo VILLANUEVA [Jaime VILLANUEVA], *Viage literario a las iglesias de España*, IV, Madrid, 1806.
- VIVES, 1782: Joan Lluís VIVES, *Praelectio in “Convivia” Francisci Philelphi*, dins *Opera omnia*, II, València: Benet Montfort, 1782. [A cura de Gregori Marians]
- VIVES, 1993: Joan Lluís VIVES, *Commentarii ad divi Aureli Augustini De Civitate Dei*, III: *Libri VI-XIII*, València: Edicions Alfons el Magnànim; Generalitat Valenciana et alii, 1993.

WADDING, 1735: Luca WADDING HIBERNUS, *Annales Minorum seu Trium Ordinum a S. Francisco Institutorum*, XII, Roma: typis Rochi Bernabo, 1735.
[2a edició]

YATES, 1994: Frances A. YATES, *Giordano Bruno y la tradición hermética*, Barcelona: Ariel, 1994.